

ፍ/ቤቶች የሚመሩባቸው መርሆች

አዘጋጅች:

ታደላ ነገሾ
አሰማየሁ ተገኔ

ማውጫ

	<u>ገፅ</u>
የጽሑፉ መግቢያ	
ክፍል አንድ: የዳኝነት ነፃነት መርህ	1
መግቢያ	
1.1. የዳኝነት ነፃነት ምንነት	1
1.2. የዳኝነት ነፃነት ገፅታዎች	4
1.2.1. የዳኞች ግለሰባዊ ነፃነት	4
1.2.2. ውስጣዊ ነፃነት	7
1.2.3. ተቋማዊ ነፃነት	8
1.3. የዳኝነት ነፃነት ለምን?	10
የመወያያ ጥያቄዎች	11
1.4. የዳኝነት ነፃነት በኢ.ፌ.ዲ.ሪ መንግሥት፡- ከአለም አቀፍ ዝቅተኛ መመዘኛዎችና ከአንዳንድ ሀገሮች ልምድ አንፃር	12
1.4.1. መግቢያ	12
1.4.2. የሕግ ጥበቃ	14
የመወያያ ጥያቄዎች	15
1.4.3. አስተዳደራዊ ነፃነት	16
1.4.3.1. ዳኞች እና ድጋፍ ሰጪ ሠራተኞችን የማስተዳደር ነጻነት	16
የመወያያ ጥያቄዎች	18
1.4.3.2. የበጀት ነጻነት	19
የመወያያ ጥያቄዎች	20
1.4.4. የዳኞች ምልመለና ሹመት.....	20
የመወያያ ጥያቄዎች	23
1.4.5. የሥራ ዘመን ዋስትናና ከሥራ መሰናበት ሥርዓት	24
የመወያያ ጥያቄዎች	26
1.4.6. በቂ ክፍያ	26
የመወያያ ጥያቄ	27
1.4.7. ዝውውርና ዕድገት	27
ማጠቃለያ የመወያያ ጥያቄዎች	28

ክፍል ሁለት:- የዳኝነት ተጠያቂነትና ግልፅነት መርህ	30
መግቢያ	
2.1. የዳኝነት ተጠያቂነት	31
2.1.1. የዳኝነት ተጠያቂነት ምንነት	31
2.1.2. የዳኝነት ተጠያቂነት ለምን?.....	33
2.1.3. የዳኝነት ተጠያቂነት ገፅታዎችና አይነቶች በጠቅላላው	34
የመወያያ ጥያቄ	36
2.1.4. የዳኝነት ተጠያቂነት በኢ.ፌ.ድ.ሪ.	36
2.1.4.1. መግቢያ	36
2.1.4.2. የፍ/ቤቶችና ዳኞች ለሕግ አውጪው አካል ያለባቸው ተጠያቂነት	37
2.1.4.3. የወንጀል ተጠያቂነት	39
2.1.4.4. የዲስፕሊን ተጠያቂነት	39
የመወያያ ጥያቄዎች	42
2.2. የዳኝነት ግልፅነት	43
የመወያያ ጥያቄዎች	44

ዋቢ ጽሑፎች

ክፍል አንድ

የዳኝነት ነፃነት መርህ

መግቢያ

በዚህ ጽሑፍ መግቢያ እንደተመለከተው ፍ/ቤቶች ያላባቸውን ሕገመንግስታዊ ተልእኮ ለማውጣት ሊመሩባቸው ከሚገባቸው መሰረታዊ መርሆች ውስጥ አንድ የዳኝነት ነፃነት ነው። የዳኝነት ነፃነት መርህ ተግባራዊ ለማድረግ በቂ የህግ ማዕቀፍ(legal framework) መኖር አለመኖሩን እንዲሁም ስለመርሁ ተግባራዊ አፈፃፀም በቂ ግንዛቤ ለመጨበጥ የመርሁ ምንነት፣ ገፅታዎችና የመርሁ አስፈላጊነት በመጀመሪያ ግልፅ መደረግ አለባቸው። ከዚህም አንፃር የኢትዮጵያ ሥርዓት ለመፈተሽ የዳኝነት ነፃነትን በተመለከተ አለም አቀፍ ደረጃ የተቀመጡ ዝቅተኛ መመዘኛዎችንና የሌሎች ሐገሮችን ልምድ ማየቱ ጠቃሚ ነው። የዚህ የመጀመሪያ ክፍል አላማም ይህ ነው።

ሰልጣኞች ይህን ክፍል ሲያጠናቅቁ፡-

- የዳኝነት ነፃነት ምንነት ያስረዳሉ።
- የዳኝነት ነፃነት ገፅታዎች ምን እንደሆኑ ይገልጻሉ።
- የዳኝነት ነፃነት አስፈላጊነት(ግብና ዓላማ) ጠንቅቀው ይገነዘባሉ።
- የዳኝነት ነፃነት አለም አቀፍ ዝቅተኛ መመዘኛዎች ምን እንደሆኑ አንድ በአንድ ይተነተናሉ።
- የዳኝነት ነፃነት ለማስፈንና ለማረጋገጥ ሌሎች ሐገሮች የዘረጉት ሥርዓት ምን እንደሚመስል በቂ ግንዛቤ የጨብጧሉ።
- በኢ.ኢ.ፌ.ድ.ሪ. ሥርዓተ መንግሥት የዳኝነት ነፃነትን ለማስፈንና ለማረጋገጥ ያለውን የህግ ማዕቀፍ ከሌሎች ሐገሮች ልምድ ጋር ያነፃፅራሉ።
- የዳኝነት ነፃነት መርህ ተግባራዊ አፈፃፀም በተመለከተ በቂ ግንዛቤ ይኖራቸዋል።

- የዴሞክራሲያዊ ሥርዓት ግንባታ ውስጥ ነፃ የሆነ የዳኝነት አካል የሚጫወተውን ወሳኝ ሚና ተረድተው በቁርጠኝነት ለተግባራዊነቱ ይነሳሳሉ። ይሰራሉ።

1.1 የዳኝነት ነፃነት ምንነት

የዳኝነት ነፃነት መርህ በበርካታ ሊቃውንትና ዳኞች፣ ጠበቆች ከፍተኛ ትኩረት ተሰጥቶት የተነገረለትና የተፃፈበት ጉዳይ ነው። በበርካታ ሐገሮችም ህገመንግስታዊ እውቅናና ጥበቃ የተደረገለት መርህ ነው። ሆኖም ግን የዳኝነት ነፃነት ተለዋዋጭ ፅንሰ ሐሳብ በመሆኑ ስለዳኝነት ነፃነት መርህ ምንነት ወጥ የሆነ ትርጉም የለም። ፀሐፊዎች የዳኝነትን ነፃነትን በተለያዩ መንገድ ለመግለፅ ሞክረዋል። ለምሳሌ እንደ ኬ.ሮሲን የዳኝነት ነፃነት ማለት፡

“The degree to which judges actually decided cases in accordance with their own determinations of the evidence, the law and justice, free from the coercion, blandishments, interference or threats from governmental authorities or private threats.”

በተመሳሳይ መልኩ ፒኒ ጄ ዋይት የዳኝነት ነፃነትን እንደሚከተለው ገልጾታል፡-

Judicial independence is the independence of judges in their judicial capacity from control by inappropriate external forces, pressures or threats.

የዳኝነት ነፃነት ማለት ዳኞች ካለምንም ውጪ ጣልቃ ገብነት፣ ተፅእኖና ግፊት የቀረበላቸውን ጉዳይ ሕጉንና ማስረጃ ብቻ መሠረት በማድረግ ለመወሰን ያላቸውን ነፃነት እንደሆነ ከላይ ከተጠቀሱት ሁለት ትርጉሞች መረዳት ይቻላል።

ሆኖም ግን ከላይ የተጠቀሱት ትርጉሞች ሙሉ አይደሉም። ትርጉሞቹ የሚያተኩሩት በውሳኔ አሰጣጥ ወይም በፍርድ አሰጣጡ ሐደት ዳኛ ያለው ነፃነት ላይ ነው። በዚህ መሰረት የዳኝነት ነፃነት ባለቤት (subject of independence) ዳኞች መሆናቸውን መረዳት ይቻላል። ነገር ግን በዘመናዊ የዳኝነት ነፃነት ፅንሰ ሐሳብ መሰረት የዳኝነት

ነፃነት ባለቤት ዳኞች ብቻ ሳይሆኑ ፍ/ቤቶችን እንደ ተቋም የሚያጠቃልል ነው። ከዚህ አንጻር ክርስቶፊር ላርኪን የተባለ ፀሐፊ የዳኝነትን ነፃነት ሲገልጽ፡-

“Judicial independence refers to the existence of judges who are not manipulated for political gain, who are impartial toward the parties of a dispute and who form a political branch which has the power as an institution to regulate the legality of government behavior, enact neutral justice...”

ከዚህ መረዳት እንደሚቻለው የዳኝነት ነፃነት ባለቤት ዳኞችና ፍ/ቤቶች መሆናቸውን ነው። ከዚህ አኳያ ሲታይ ይህ በላርኪን የተሰጠው ትርጉም ሁሉ አቀፍ ይዘት ያለው በመሆኑ ቀደም ሲል ከተጠቀሱት ትርጉሞች የበለጠ ተቀባይነት ያለው ነው ለማለት ይቻላል።

ሌላው መታየት ያለበት ነጥብ ዳኛ የቀረበለትን ጉዳይ ሲወስን ነጻ መሆን ያለበት ከማነው የሚለው ነው። ከላይ በኬ ሮሲንና ከፒኒ ጄ ዋይት ከተሰጡት የዳኝነት ነፃነት ትርጉሞች መገንዘብ እንደሚቻለው ዳኛ የቀረበለትን ጉዳይ ሲወስን ነፃ መሆን ያለበት ከውጪ ማለትም ከመንግስትና ከግለሰቦች አለአግባብ ጣልቃ ገብነት፣ ተጽእኖና ግፊት ነው። ከዚህ አንጻርም ዘመናዊ የዳኝነት ነፃነት ጽንሰ ሐሳብ ዳኛ የቀረበለትን ጉዳይ ሲወስን ከእነዚህ አካላት ነፃ መሆንን ብቻ የሚያጠቃልል ሳይሆን ከሕዝብ፣ ከሚዲያና ከፖለቲካ ድርጅት ነፃ መሆንን የሚያጠቃልል ነው።

በተጨማሪም የዳኝነት ነፃነት ፅንሰ ሐሳብ ዘመናዊ አስተሳሰብ ዳኛ ቀረበለትን ጉዳይ ሲወስን ከውጪ ከየትም አቅጣጫ ከሚመጣ አለአግባብ ጣልቃ ገብነት፣ ተጽእኖና ግፊት ነፃ መሆን ብቻ ማለት ሳይሆን ከውስጥም ማለትም ከበላይ አለቆች፣ በላይኛው ፍ/ቤቶች እርከን ከሚገኙ ዳኞችና ከዳኛው ጋር አብረውት ከሚሠሩ ዳኞች ሊደርስበት ከሚችል አለአግባብ ጣልቃ ገብነት፣ ተጽእኖና ግፊት ነጻ መሆንን የሚጨምር ነው።

በአጠቃላይ የዳኝነት ነፃነት ቀደም ሲል ይሰጠው የነበረው ትርጉምና በአሁኑ ዘመን ያለው ትርጉም አንድ አይደለም። ሐገሮችም ከሚከተሉት የህግ ሥርዓትና ሊያሳኩት

ካሰቡት ግብ አኳያ ለዳኝነት ነፃነት የተለያዩ ትርጉሞች ሊሰጡት ይችላሉ። በአንድ ሐገርም በተለያዩ ጊዜያት የተለያዩ ትርጉም ሊኖረው ይችላል። ለምሳሌ፡- አሜሪካን መጥቀስ ይቻላል። የዳኝነት ነፃነትም ይዘትም በየጊዜው አዳዲስ ሐሳቦች እየተጨመሩበት ሰፊ ትርጉም እየያዘ የመጣ ፅንሰ ሐሳብ ነው። ሆኖም ግን መሰረታዊ ይዘቱ (essence) እንደያዘ ቆይቷል።

1.2. የዳኝነት ነፃነት ገፅታዎች

የዳኝነት ነፃነት የተለያዩ ገፅታዎች (aspects) እንዳሉት ከላይ የዳኝነት ነፃነት ምንነት አስመልክቶ ከተሰጠው ማብራሪያ መረዳት ይቻላል። ብዙ ፀሐፊዎች የዳኝነት ነፃነትን ገፅታ በሁለት ይከፍሉታል። እነሱም፡-

1. የዳኞች ግለሰባዊ ነፃነት
2. ተቋማዊ ነፃነት ናቸው።

አንዳንድ ጸሐፊዎች ደግሞ የዳኝነት ነፃነትን ገጽታ በሦስት ይከፍሉታል። ለምሳሌ ፕሮፌሰር ሼሞን ሼትሪትን መጥቀስ ይችላል። እንደ ፕሮፌሰር ሼሞን ሼትሪት የዳኝነት ነፃነት ገፅታዎች፡-

1. የዳኞች ግለሰባዊ ነፃነት (Independence of Individual Judges)
2. ውስጣዊ ነፃነት (Internal Independence)
3. ተቋማዊ ነፃነት ናቸው። በዚህ ጽሁፍ የፕሮፌሰር ሼሞን ሼትሪትን አመዳደብ የምንከተል ይሆናል።

1.2.1. የዳኞች ግለሰባዊ ነፃነት

እንደ ፕሮፌሰር ሼሞን ሼትሪት የዳኞች ግለሰባዊ ነፃነት ሁለት ንዑስ ገጽታዎች /ክፍሎች/ አሉት። እነሱም ውሳኔያዊ ነፃነት /decisional/ substantive/ /functional independence/ እና ግላዊ ነፃነት (personal Independence) ናቸው። ውሳኔያዊ ነፃነት ዳኞች የዳኝነት ተግባራቸውን ሲያከናውኑ ያላቸውን ነፃነት የሚመለከት ነው። እንደ ሼትሪት ውሳኔያዊ ነፃነት ማለት፡

“Decisional independence means that in the making of judicial decisions and exercising other official duties,

individual judges are subject to no other authority but the law.

ዳኛ በአንድ ጉዳይ ላይ ውሳኔ ለመስጠት ከተከራካሪ ወገኖች በኩል ከሚቀርብ ክርክር፣ ፍሬ ነገር ማስረጃና ለጉዳዩ አግባብነት ካለው ሕግ በስተቀር ሌሎች ነገሮች ተፅዕኖ ሊያሳድሩበት አይገባም። በዚህ መሰረት ውሳኔያዊ ነፃነት ውሳኔ አሰጣጡም ሆነ የውሳኔ አሰጣጥ ሂደት ከማንኛውም መንግስት አካል፣ ባለሥልጣንና ግለሰብ አለአግባብ ጣልቃ ገብነት፣ ተጽእኖና ግፊት ነፃ መሆንን የሚጠየቅ ነው። ዳኛ የቀረበለትን ጉዳይ ሲወስኑ ከእነዚህ አካላት ትዕዛዝ ወይም መመሪያ መቀበል የለበትም።

በተጨማሪም ውሳኔያዊ ነፃነት ከዳኛው የግል ፍላጎት፣ ስሜትና አድሎ ነፃ መሆንን የሚጠይቅ ነው። ዳኛ በሚቀርብለት ጉዳይ ላይ ምንም ፍላጎት የሌለው ገለልተኛ ውሳኔ ሰጪ መሆን አለበት። ሕዝቡ በፍ/ቤቶችና በዳኞች ላይ እምነት እንዲኖረው ዳኛ በሚወስነው ጉዳይና በፍርድ ሒደቱ ላይ ገለልተኛ ሆኖ መገኘት ብቻ ሳይሆን ገለልተኛ ሆኖ መታየትም አለበት። ዳኛ ገለልተኝነቱን ጥያቄ ውስጥ ሊያስገቡ ከሚችሉ ተግባራትና ምግባር ሁሉ መቆጠብ ወይም ራሱን ማግለል ይጠበቅበታል።

ውሳኔያዊ ነፃነት አስፈላጊነት የበለጠ የሚጎላው ከተከራካሪ ወገኖች ውስጥ አንድ የመንግስት አካል ወይም ጉዳይ የመንግስትን ጥቅም የሚነካ ወይም ከፖለቲካ ጋር ተያያዥነት ያለው ሲሆን ነው። ዳኛ ተከራካሪ ወገን ማን ይሁን ማን በጉዳይ ላይ የሚሰጠው ትዕዛዝ ወይም ውሳኔ የመንግስትን ጥቅም የሚጎዳ ይሁን አይሁን የፍ/ቤትን ገለልተኝነት የመጠበቅ ግዴታ አለበት። ዳኝ በዳኝነት ሥራ ሂደት ውስጥ የእኩልነት መርህን ተግባራዊ በማድረግ የሕግ በላይነትን የማረጋገጥ ግዴታ አለበት። ይህ ማንኛውም ዳኛ የዳኝነቱን ሥራ ሲያከናውን ሊመራበት የሚገባውና ሊተግብረው የሚገባ መርህ ነው። በተጨማሪም ዳኛ አንድን ጉዳይ ሲወስን የሚፈራው ነገር መኖር የለበትም። የሕግ በላይነትን ከማረጋገጥና ከማስፈን ውጪ ሌላ የተለየ ጥቅም ለማራመድ የቆመ መሆን የለበትም። አንድ ፀሐፊ ይህን በተመለከተ እንደሚከተለው በጥሩ ሁኔታ አስቀምጦታል።

“The judge should decide cases solely based on the law and the facts that are applicable without regard to

political or popular pressure,... fear of intimidation or special interests.”

በሌላ በኩል ግላዊ ነፃነት ከዳኞች ሥራ ዘመን ዋስትና፣ ምልመላ፣ ሹመት፣ እድገት፣ ዝውውር፣ የዲሲፕሊን እርምጃ፣ ከሥራ ማሰናበት እና ከክፍያ ጋር የተያያዘ ነው። ፕሮፌሰር ሺሞን ሼትሪት ግላዊ ነፃነት እንደከሚከተለው ገልጿል፡-

By personal independence of judges is to mean the enjoyment by individual judges of judicial terms of office and tenure free from the undue or improper influence and control of the political branches.

የዳኞችን የሥራ ዘመን ከሕግ አስፈጻሚው ወይም ሕግ አውጪው ፍላጎት ላይ እንዲመሰረት ማድረግ ከዳኝነት ነፃነት መርህ ጋር የሚጋጭ ነው። ዳኛ የቀረበለትን ጉዳይ በፍሬ ነገር፣ ማስረጃና አግባብነት ካለው ህግ ላይ ብቻ ተመስርቶ እንዲወሰን ሁኔታዎች ሁሉ መመቻቸት አለባቸው። ከዚህ ውስጥ የዳኞች ግላዊ ነፃነት ዋስትና እንዲኖረው ማድረግ አንዱ ነው። ግላዊ ነፃነት የዳኞች የሥራ ዘመን ከሌሎች የመንግስት አካላት አለአግባብ ተጽእኖና ቁጥጥር ነፃ እንዲሆን የሚጠይቅ ነው።

የዳኞች ምልመላ፣ ሹመት፣ ዕድገት፣ ዝውውር፣ የሥራ ዘመን፣ ዲሲፕሊን፣ ከሥራ ማሰናበት ሥርዓት እና ሌሎች ሁሉ የሕግ ጥበቃ ሊደረግላቸው እንደሚገባ። የዳኝነት ነፃነት መርህ ይጠይቃል። አንድ ዕጩ ዳኛ እንዴት እንደሚመለመልና ለሹመት ሊያበቁ የሚችሉ መስፈርቶች ምን እንደሆኑ፣ ሺሚው አካል ማን እንደሆነ፣ የሹመቱ ዘመን ለምን ያህል ጊዜ እንደሆነ፣ ዳኛው ከተሾመ በኋላ ዕድገቱና ዝውውሩ በምን መስፈርት እንደሚከናወን የዲሲፕሊን እርምጃ ሥርዓት፣ ከሥራ ሊያሰናብቱ የሚችሉ ምክንያቶችንና ሌሎች ነጥቦችን የሚደነግግ ግልጽ ሕግ መኖር አለበት።

1.2.2. ውስጣዊ ነፃነት

ውስጣዊ ነፃነት በቅርብ ጊዜ ወዲህ ትኩረት እያገኘ የመጣ የዳኝነት ነፃነት ሌላው ገጽታ ነው። ውስጣዊ ነፃነት ዳኛ የቀረበለትን ጉዳይ ሲወስን ከበላይ አለቃ፣ ከበላይ

ፍ/ቤቶች እርከን ከሚገኙ ዳኞችና አብረው ከሚሰሩት የሥራ ባልደረቦቹ አለአግባብ ተጽእኖና ግፊት ነጻ መሆንን የሚመለከት ነው።

ውሳኔያዊ ነጻነትን እንደው ለማድረግ ውስጣዊ ነጻነትንን መረጋገጥ አለበት። ችሎትን በአግባቡ ለመምራት፣ ፍሬ ነገሮችን እና አግባብነት ያለውን ህግ ለይቶ ተገቢውን ውሳኔ እንዲሰጥ ዳኛው ከበላይ አለቆቹ፣ አብረውት ከሚሠሩ ዳኞች አለአግባብ ተፅእኖና ግፊት ነጻ መሆን አለበት። የነፃነቱ ሥፋት ግን የተለያየ ሊሆን ይችላል። አንድ ዳኛ ብቻ በሚሰየምበት ችሎት የዳኝነት ተግባር በችሎቱ ለተሰየመው ዳኛ የተተወ ነው። በተመሳሳይ እርከን ላይ የሚገኝ ማንኛውም ዳኛ ወይም የበላይ አለቃ ዳኛው የያዘውን ጉዳይ አስመልክቶ መመሪያ ወይም ተጽኖ እንዲያሳድር መፍቀድ የለበትም። የዳኛው የሥራ ባልደረቦችና የበላይ አለቃ ዳኛው በተወሰነ መንገድ ጉዳይ እንዲወስን ማግባባት የለባቸውም። በስነ ስርዓት ጉዳዮች ላይ የሚሰጡ ብይኖች ወይም ትእዛዞች ወይም ውሳኔዎች በችሎቱ የተሰየመው ዳኛ መሆን አለባቸው።

ከአንድ ዳኛ በላይ በሚሰየምበት ችሎት እያንዳንዱ ዳኛ ሰብሳቢም ይሁን የግራ ወይም የቀኝ ዳኛ በሚቀርበው ጉዳይ የራሱን አቋም የማራማድ ነፃነት አለው። በውይይት ጊዜም ሆነ በውሳኔ አሰጣጡ ሂደት እያንዳንዱ ዳኛ ፍሬ ነገሮችን አግባብነት ያለውን ሕግ በተረዳው መንገድ ያለውን ሐሳብ የማንፀባረቅና በአብላጫው ውሳኔ ሐሳብም ካልተስማማ የሐሳብ ልዩነቱን የማስፈር ነጻነት ሊኖረው ይገባል።

በተጨማሪም አንድ ወይም ከአንድ በላይ የሆኑ ዳኞች የሚሰየምበት ችሎት ዳኞች ከአለቆቻቸውና ከበላዮቻቸው አለአግባብ ተጽእኖ እና ቁጥጥር ነጻ መሆን አለባቸው። የፍ/ቤቶች ፕሬዚዳንቶች፣ ሰብሳቢ ዳኞችና በላይኛው ፍ/ቤት እርከን የሚገኙ ዳኞች ሌሎች ዳኞች አንድን ጉዳይ ራሳቸው በሚፈለጉት መንገድ እንዲወስኑ ተጽእኖ ማድረግ የለባቸውም።

በመጨረሻም በዳኞች ላይ የሚደረግ አስተዳደራዊ ቁጥጥር፣ የጉዳዮች አያያዝ የሚመለከቱ አስተዳደራዊ መመሪያዎች ውስጣዊ የዳኝነት ነፃነት ጋር የማይጋጨ መሆናቸውን ልብ ማለት ያስፈልጋል።

1.2.3. ተቋማዊ ነፃነት

የመንግስት ሥልጣንን በሦስት ማለትም ሕግ አውጪ፣ ህግ አስፈጻሚና ህግ ተርጓሚ ብሎ መከፋፈል የተለመደ ነው። ፍ/ቤቶች ህግ ተርጓሚ አካል ናቸው። የፍ/ቤቶች ተቋማዊ ነፃነትም ከዚህ የመንግስት ሥልጣን ክፍፍል ጋር የተያያዘ ነው። ከዚህ አንጻር አንድ ሙሉር ተቋማዊ ነፃነትን እንደሚከተለው በጥሩ ሁኔታ ገልጾታል፡-

Institutional independence of the judiciary means that the judiciary is not subject to pressure from either the executive or legislature and is not subordinate to either of them particularly in the area of administration of courts.

ከዚህ አገላለፅ እንደምንረዳው ተቋማዊ ነፃነት ፍ/ቤትን እንደ ሦስተኛ የመንግስት አካል መቋቋምና መኖርን ብቻ የሚመለከት ሳይሆን ከሕግ አውጪና ከሕግ አስፈጻሚው ተፅእኖ በተለይም ፍ/ቤትን ማስተዳደር በተመለከተ ነፃ መሆኑን የሚጠይቅ ነው። በሌላ አነጋገር ተቋማዊ ነፃነት ፍ/ቤት እንደ ተቋም ከሕግ አውጪውና ከሕግ አስፈጻሚው አካል ተፅእኖ ነፃ ሆኖ የራሱን የውስጥ ጉዳይ ለመወሰን ያለውን ነፃነት የሚመለከት ነው።

የፍ/ቤት የማስተዳደር ነፃነትም ሁሉን አብይ ክፍሎች አሉት። እነሱም ዳኞችና ድጋፍ ሰጪ ሰራተኞችን የማስተዳደር ነፃነትና የፋይናንስ ወይም የበጀት ነፃነት ናቸው። ዳኞችን የማስተዳደር ነፃነት የዳኞች ምልመላ፣ ሹመት፣ ዝውውር፣ እድገት፣ ዲሲፕሊን፣ ከሥራ ማሰናበት፣ ደሞዝና ሌሎች ጥቅማ ጥቅሞችና እንዲሁም ድጋፍ ሰጪ ሰራተኞችን መቅጠርና ማሰናበት በተመለከተ ፍ/ቤት አንድ ተቋም ሊኖረው የሚችለውን ነፃነት የሚመለከት ነው። የፋይናንስ ወይም በጀት አስተዳደር ነፃነት ደግሞ ፍ/ቤቶች የሚያስፈልጋቸውን በጀት መጠን ግምት አዘጋጅተው ለሚመለከተው አካል እንዲፀድቅ ማቅረብና በጀቱም ከፀደቀ በኋላ ከሥራ አስፈጻሚው አካል ጣልቃ ገብነት ውጪ በጀቱን የማስተዳደር ነፃነትን የሚያጠቃልል ነው።

ከፍ/ቤቶች ተቋማዊ ነፃነት ጋር የሚነሳው ጥያቄ ፍ/ቤቶችን ማን ያስተዳድር የሚለው ነው። የፍ/ቤቶች የማስተዳደር ኃላፊነትን በተመለከተ የተለያዩ ሞዴሎች አሉ። እንደ ፕሮፌሰር ሼሞን ሼቲሪት አራት አይነት የፍ/ቤት አስተዳደር ሞዴሎች አሉ።

አንደኛው the exclusive judicial responsibility model የሚባለው ነው። በዚህ ሞዴል ፍ/ቤትን የማስተዳደር ኃላፊነት ሙሉ በሙሉ ለፍ/ቤት የተተወ ነው። ይህ ሞዴል ሁለት ንዑስ ሞዴሎች አሉት። አንደኛው individual ሞዴል ሲሆን በዚህ ንዑስ ሞዴል ፍ/ቤትን የማስተዳደር ኃላፊነት ለአንድ ዳኛ የተተወ ነው። ለምሳሌ ኒዮርክ ሰቴት።ሁለተኛው collective ሞዴል ሲሆን በዚህ ንዑስ ሞዴል ፍ/ቤት የማስተዳደር ኃላፊነት ከፍ/ቤት ተውጣቶ ለተቋቋመ አካል የሚሰጥ ነው። ለምሳሌ የአሜሪካን ፌደራል ፍ/ቤት፣ ጣሊያንና ፖርቱጋልን መጥቀስ ይቻላል።

ሁለተኛው the exclusive executive responsibility model የሚባለው ነው። ይህ ሞዴል የአንደኛው ተቃራኒ ነው። በዚህ ሁለተኛው ሞዴል ፍ/ቤትን የማስተዳደር ኃላፊነት ለሕግ አስፈጻሚው አካል ነው። ለምሳሌ ኖርዋይና ኦስትሪያን መጥቀስ ይቻላል።

ሦስተኛው ሞዴል a shared executive judicial model የሚባለው ነው። በዚህ ሞዴል መሰረት ፍ/ቤትን የማስተዳደር ኃላፊነት በሕግ አስፈጻሚውና በፍ/ቤት የተከፋፈለ ነው። በዚህ ሞዴል መሰረት የማስተዳደሩ ኃላፊነት ክፍፍል በጎንዮሽ ሊሆን ይችላል። ለምሳሌ-ጀርመንና ካናዳ የላይኛዎቹን ፍ/ቤት የማስተዳደር ኃላፊነት የፍ/ቤቶች ሲሆን የበታችኞቹን ፍ/ቤቶች የማስተዳደር ኃላፊነት ደግሞ የሕግ አስፈጻሚው ነው።

አራተኛው ሞዴል a multi-branch responsibility model የሚባለው ሲሆን በዚህ ሞዴል መሰረት ፍ/ቤትን የማስተዳደር ኃላፊነት ከፍ/ቤትና ከሌሎች ከሦስቱም የመንግስት አካላት ማለትም ከሕግ አውጪ ወይም/እና ሕግ አስፈጻሚና እንዲሁም ከሌላ አካል ለምሳሌ ከጠበቆች ማህበር ወይም ከሌሎች ሕብረተሰብ ክፍል የተወከሉ ሰዎች ለተውጣጣ አካል የተሰጠ ነው። ይህ አካል ቦርድ፣ኮሚሽን፣ ኮንፍረንስ፣ የዳኞች ጉባኤ ተብሎ በተለያዩ ስም ይጠራል። ለምሳሌ፡- ከላቲን አሜሪካ ሀገሮች አርጀቲና ብራዚል ከምዕራብ አውሮፓ ደግሞ ስፔንና ጣሊያንን መጥቀስ ይቻላል። በምዕራብ አውሮፓ ሐገሮች የዳኞች ጉባኤ ሕግ

አስፈጻሚው በፍ/ቤቶች ላይ ያለውን ሥልጣን ለመገደብ የተቋቋመ ነው። በዚህ መሰረት የዳኞች ሹመት፣ ዕድገትን ሥልጣን ከሕግ አስፈጻሚው ውጪ በማድረግ ራሱን ለቻለ ተቋም እንዲሰጥ ተደርጓል።

ሐገሮች የራሳቸው ልዩ ሁኔታ ያላቸውን የሕግ ስርዓትና ታሪክ ላይ በመመስረት ከላይ የተጠቀሱትን አንዱን ወይም ሁለቱን በማጣመር ወይም ሌሎች ተመሳሳይነት ያላቸው ሞዴሎችን ሊመርጡ ይችላሉ። ሆኖም ግን የሞዴሎቹ ምርጫ ፍ/ቤቶች ሊኖራቸው በሚችለው ነጻነት ላይ የራሱን አሉታዊ ወይም አውንታዊ ተጽኖ ሊኖረው ይችላል።

በተጨማሪም የዳኝነት ተቋማዊ ነፃነትን ለመጠበቅ ሌሎች ሊተገበሩ የሚገባቸው መሰረታዊ መርሆች አሉ። ከእነዚህ ውስጥ ከመደበኛ ፍ/ቤት ውጪ ጊዜያዊ ፍ/ቤቶችን ማቋቋምን የሚከለክል መርህ (the principle against ad hoc courts) እና ከውሳኔ በኋላ ያለ የዳኝነት ነፃነት መርህ (the principle of post-decisional independence) ሊጠቅሱ የሚችሉ ናቸው። ከውሳኔ በኋላ ያለ የዳኝነት ነፃነት መርህ በሶስቱም የመንግስት አካላት መካከል ያለ የሥልጣን ክፍፍልን መሰረት በማድረግ የሕግ አስፈጻሚ አካል የፍርድ ቤት ውሳኔን የመፈፀም ግዴታና በፍርድ አፈፃፀም ሒደት ላይ ምንም አይነት መሰናክል እንዳይፈጥር ግዴታ የሚጥል መርህ ነው።

1.3. የዳኝነት ነፃነት ለምን?

ነጻ የሆነ ፍ/ቤት የሕግ በላይነት መሰረታዊ ገዕታና ለዲሞክራሲያዊ ሥርዓት መኖር ቅድመ ሁኔታ ነው። የዲሞክራሲያዊ ሥርዓት ዋነኛው ባሕሪ ደግሞ የሰብአዊ መብቶች መከበርና መረጋገጥ ነው። መሰረታዊ መብቶችና ነፃነቶች በሕገ-መንግስት ወይም በሌላ ሕግ መደንገጋቸው ብቻ በራሱ ለመብቶች መረጋገጥ ዋስትና ሊሆን አይችልም። እነዚህ መብቶች ዕውን ይሆኑ ዘንድ ነፃ ፍ/ቤት መኖር አለበት። ነፃነት የሌለው ፍ/ቤት የሰዎችን መሰረታዊ ሰብአዊ መብቶች እንዲረጋገጥ ሊያደርግ አይችልም።

በዜጎችና በመንግስት እንዲሁም በሰዎች መካከል ባሉ ግንኙነት ሳቢያ የሚነሱ የፍትሐብሔር ወይም ወንጀል ክርክሮችን ገለልተኛና ነፃ ሆኖ እልባት ሊሰጥ የሚችል ፍ/ቤት በሌለበት የሕግ በላይነት ሊረጋገጥ አይችልም። የሕግ በላይነት ባልተረጋገጠበት

ሁኔታ ደግሞ ዲሞክራሲያዊ ሥርዓት ግንባታ እና መልካም አስተዳደር እውን ሊሆኑ አይችሉም። ሰላምና ዘላቂታዊነት ያለው ልማትም ዋስትና አይኖረውም። ይህን ስቴፊን ጂ. ብሌየር፡

Judicial independence is a means toward a strong judicial institution. Strong judicial institution is a means toward securing the basic goals of people: human liberty and a reasonable level of prosperity.

በማለት በትክክል አስቀምጦታል።

የዳኝነት ነፃነት ለኢንቨስትመንትና ለኢኮኖሚ እድገት መሰረት ነው። ሕዝቡና ባለሐብቱ በፍ/ቤቶችና በዳኞች ላይ እምነት እንዲኖረው በአንድ ሀገር ውስጥ የዳኝነት ነፃነት መስፈንና መረጋገጥ ወሳኝ ነው። ስለዚህ ሰለዳኝነት ነፃነት አስፈላጊነት ላይ ምንም ክርክር የለም። ጥያቄው ያለው የዳኝነት ነፃነት ስፋትና (extent) እና ተግባራዊ አፈጻጸሙ ላይ ነው።

የመወያያ ጥያቄዎች

1. የዳኝነት ነፃነት መሰረታዊ ዓላማ ምንድነው?
2. በውሳኔያዊ ነጻነትና ግላዊ ነፃነት መካከል ያለው ግንኙነት ምንድነው?
3. የዳኞችን የሥራ ዘመን እንዴት ዋስትና እንዲኖረው ማድረግ ይቻላል?
4. በውሳኔያዊ ነፃነትና ውስጣዊ ነፃነት መካከል ያለው ተመሳሳይነትና ልዩነት ምንድን ነው?
5. የተቋማዊ ነፃነት ዋና አላማው ምንድን ነው?
6. በተቋማዊ ነፃነትና በሌሎች የዳኝነት ነፃነት ግዕታዎች መካከል ያለው ግንኙነት እንዴት ይገለጻል?
7. ፍ/ቤትን የማስተዳደር ኃላፊነት በተመለከተ የተለያዩ ሞዴሎች እንዳሉ ከላይ ተመልክቷል። የእንደንዳንዱ ሞዴል ጠንካራን ደካማ ጎኖች ምንድን ናቸው? አንድ በአንድ ውይይት ይደረግበት።

1.4. የዳኝነት ነፃነት መርህ በኢ.ፌ.ዲ.ሪ መንግስት፡- ከአለም አቀፍ ዝቅተኛ መመዘኛዎች ከአንዳንድ ሐገሮች ልምድ አንጻር

1.4.1 መግቢያ

ቀደም ሲል እንደተጠቀሰው የዳኝነት ነፃነት በአለም አቀፍ ደረጃ ከፍተኛ ተቀባይነትና ትኩረት ያገኛ መርህ ነው። ስለአስፈላጊነቱ አለም አቀፍ መግባባት (global consensus) መኖሩን የተለያዩ አለም አቀፍ፣ ሀገራዊና ብሔራዊ የሕግ ሰነዶችን ማየቱ በቂ ነው።

በሌላ በኩል በሀገሮች መካከል ባለው የፖለቲካ፣ የሕግና የኢኮኖሚ ልዩነቶች የመርሁ ይዘትና ተግባራዊ አፈጻጸም ደረጃ ይለያያል። የፍ/ቤቶች ነፃነት ደረጃና ስፋት ከሀገር ሀገር ይለያያል። የዳኝነት ነፃነትን ለማረጋገጥ ሀገሮች የሚከተሉት ስልት እንዲሁ የተለያዩ ነው። ይህ ማለት ግን በአለም አቀፍ ደረጃ ይብዛም ይነስም የጋራ መግባባት የተደረሰባቸው የዳኝነት ነፃነት መሰረታዊ መርሆችና መመዘኛዎች የሉም ማለት አይደለም። የተባበሩት መንግስታት የፍ/ቤት ነፃነት መርሆች ረቂቅ (The United Nation’s Draft Principles on the Independence of the Judiciary((1981) በመግቢያው ውስጥ ይህን ፡-

“Notwithstanding the diversities of political systems and legal mechanism in different countries there is a basic and substantial consensus on the principles and minimum standards relating to the independence of justice in the constitutions and legal systems of the world”. በማለት ገልጿል።

በዚህ አገላለጽ መሰረት በሀገሮች መካከል የፖለቲካና የሕግ ሥርዓት ልዩነቶች እንደተጠበቁ ሆነው ስለ ዳኝነት ነፃነት መርህና ዝቅተኛ መመዘኛዎች መሰረታዊ የሆነ መግባባት አለ። እነዚህ የዳኝነት ነፃነት መሰረታዊ መርሆችና መመዘኛዎች በሚከተሉት አለም አቀፋዊ ይዘት ባላቸው ሰነዶች ውስጥ ተካተው ይገኛሉ።

1. የተባበሩት መንግስታት የፍ/ቤት ነጻነት መርሆች ረቂቅ (The United Nations Draft Principles on the Independence of the Judiciary) (1981)
2. የአለም አቀፍ ጠበቆች ማህበር የዳኝነት ነጻነት ዝቅተኛ መመዘኛዎች (The International Bar Association and Minimum Standards of Judicial Independence) (1982) (“New Delhi Standards”)
3. የሞንቴሪያል ጀስቲስ ነጻነት ሁሉ አቀፍ መግለጫ (The Montreal Universal Declaration on the Independence of Justice) (1983) (“Universal Declaration”)
4. የተባበሩት መንግስታት የፍ/ቤት ነጻነት መሰረታዊ መርሆች (The United Nations Basic Principles on the Independence of the Judiciary)
5. የፍ/ቤት ነጻነትና ገለልተኝነት ሁሉ አቀፍ መግለጫ ረቂቅ (Draft Universal Declaration on the Independence and Impartiality of the Judiciary) (1989)

የዳኝነት ነጻነት መስፈኑን ለማረጋገጥ የሚረዱ መስፈርቶች በእነዚህ ሰነዶች ውስጥ ተካተው ይገኛሉ። እነዚህ ሰነዶች የአስገዳጅነት ባህሪ ባይኖራቸውም የዳኝነትን ነጻነትን ለማስፈን ሊወስዱ የሚገባቸውን እርምጃዎች ወይም ሀገሮች ሊከተሉት የሚገባቸው ሥልቶችን የሚጠቁሙ በመሆናቸው ጠቀሚታቸው የጎላ ነው። በተጨማሪም የፍ/ቤቶች ማሻሻያ ፕሮግራም እየተገበሩ ያሉ ሀገሮች የማሻሻያ ፕሮግራማቸውን ውጤታማነት ለመመዘን መስፈርቶች እየተጠቀሙበት ይገኛሉ።

በዚህ ጽሁፍም በኢ.ፌ.ድ.ሪ ሥርዓተ መንግስት የዳኝነት ነጻነት መርህ ተግባራዊ ለማድረግ የተወሰዱት ወይም እየተወሰዱ ያሉት እርምጃዎች ምን እንደሚመስሉ ትክክለኛውን ግንዛቤ ለመጨበጥ ከላይ በተጠቀሱት ሰነዶች ውስጥ የተቀመጡ መስፈርቶች ላይ የምንመሰረት ይሆናል።

በእነዚህ ሰነዶች ውስጥ የተካተቱት አለም አቀፍ የዳኝነት ነጻነት ዝቅተኛ መመዘኛዎች የሥራ ዋስትና፣ በቂ ክፍያ እና ሕገመንግስታዊ ጥበቃ፣ የፍትሐብሔር ኢሙኒቲ፣ የውሳኔ አሰጣጥና ሂደት ከበላይ አለቆች ጣልቃ ገብነት ነፃ መሆን፣ የፍርድ ቤትን ውሳኔ

በማስፈፀም በኩል የሕግ አስፈጻሚ እገዛ፣ ወደኋላ ተመልሶ የሚሰራ ሕግ አለመኖር፣ ግልጽ የሆነ የሥነ ምግባር ደንብ፣ አስተዳደራዊ ነጻነት፣ ዝውውር፣ ግልጽና ተጨባጭ የእድገት መመዘኛዎች እና ሌሎችም ይገኙበታል። ሆኖም ግን ሁሉንም መመዘኛዎች በዚህ ጽሑፍ ማቅረብ ስለማይቻል በሀገራችን የዳኝነት ነፃነትን ከማስፈን አኳያ የበለጠ አግባብነት ሊኖራቸው የሚችሉትን የሕግ ዋስትና፣ አስተዳደራዊ ነፃነት፣ የዳኞች ምልመላና አሻሻያ፣ የሥራ ዘመን ዋስትና፣ በቂ ክፍያ፣ የዲሲፕሊንና ከስራ ማሰናበት ሥርዓት ብቻ የምንመለከት ይሆናል።

1.4.2. የሕግ ዋስትና

የዳኝነት ነፃነት ለማስፈን በመጀመሪያ መወሰድ ያለበት እርምጃ ለዳኝነት ነጻነት የሕግ ጥበቃ ማድረግ ነው። የተባበሩት መንግስታት የፍ/ቤት ነጻነት መሰረታዊ መርሆች ሀገሮች የዳኝነት ነፃነትን ለማስፈን ለዳኝነት ነጻነት ሕጋዊ ጥበቃ ማድረግ እንዳለባቸው ይደነግጋል። ይህም በሰነዱ አንቀጽ 1 ሥር እንደሚከተለው ተቀምጧል፡

The independence of the judiciary should be guaranteed by state and enshrined in the Constitution and the law of the country.

በዚህ አገላለጽ መሰረት የዳኝነት ነፃነት በመንግስት ዋስትና ሊኖረው ይገባል። የዳኝነት ነፃነት መርህም በሀገሪቱ ሕገመንግስት ወይም በሀገሪቱ ሕግ ውስጥም ሊካተት ይገባል።

ብዙዎቹ ሀገሮች ለዳኝነት ነፃነት መርህ ሕገመንግስታዊ እውቅናና ጥበቃ አድረገዋል፤ በዚህ መሰረት የዳኞች የሥራ ዘመን ዋስትና፣ ሹመት፣ ከሥራ መሰናበት፣ ደሞዝና ሌሎች ጉዳዮች በሕገ መንግስታቸው ውስጥ እንዲካተቱ አድረገዋል። ለዚህም የአውስትራሊያ፣ ብራዚል፣ ዩጋንዳ፣ ፈረንሳይ፣ ጀርመንና የቤልጅም ሕገ-መንግስት ለምሳሌ መጥቀስ ይቻላል። አንዳንድ ሀገሮች ደግሞ ወደ ዝርዝር ሳይገቡ የዳኝነት ነፃነት መከበሩን ብቻ ይገልጻሉ። ይህ አይነት ጥበቃ በሌላ ሕግ መደገፍን ይጠይቃል።

በአጠቃላይ የዳኝነት ነጻነትን ለማስፈን የዳኝነት ነጻነት ገፅታዎች ሕጋዊ ጥበቃ ሊደረግላቸው ይገባል። እነዚህ የዳኝነት ነጻነት ገፅታዎች ቀደም ሲል በተጠቀሱ አለም አቀፍ ሰነዶች እውቅና ተሰጧቸዋል። ለምሳሌ ውሳኔያዊ ነፃነትን በተመለከተ የተባበሩት መንግስታት የፍ/ቤት ነፃነት መሰረታዊ መርሆች እንደሚከተለው አስቀምጧቸዋል።

The Judiciary shall decide matters before them impartially on the basis of facts and in accordance with the law, with out any restrictions, improper influences, inducements, pressures, threats of interferences, direct or indirect form any quarter or for any reason..

ከዚህ መረዳት እንደሚቻለው ዳኞች የቀረበላቸውን ጉዳይ ሲወስኑ ገለልተኛ በመሆን ካለምንም ውስንነት፣ አለአግባብ ተፅእኖ፣ ማስፈራራት፣ ጫናና ጣልቃ ገብነት በቀረበላቸው ፍሬ ነገርና ማስረጃ ብቻ ውሳኔ መስጠት እንዳለባቸው የዳኝነት ነፃነት መርህ አጥብቆ ይጠይቃል። በዳኝነት ነፃነት መርህ ውስጥ ውሳኔያዊ ነፃነት ቁልፍ ቦታ አለው። *Decisional independence is sine qua of the judicial function.* ካለውሳኔያዊ ነፃነት የዳኝነት ነፃነት መርህ ትርጉም አልባ ነው።

የመወያያ ጥያቄዎች

1. በኢ. ፌ.ድ.ሪ ሕገ-መንግስታዊ ሥርዓት ለዳኝነት ነጻነት ሁሉም ገጽታዎች ሕጋዊ ጥበቃ ተደርጓል? ተደርጓል የሚባል ከሆነ እያንዳንዱን የዳኝነት ነፃነት ገጽታዎችን ለማጠናከር በሕግመንግስቱ የተወሰዱ እርምጃዎች ምን ምን እንደሆኑ አንድ በአንድ ውይይት ይደረግበት።
2. የዳኝነት ነፃነትን ሕጋዊ ጥበቃ በማድረግ አኳያ በኢ.ፌ.ድ.ሪ ህገ መንግሥትና ከክልል መንግስታት ህገመንግስት መካከል ያለው ግንኙነት እንዴት ይገለጻል?
3. የዳኝነትን ነጻነት መርህ ማክበርና ማስከበር የማን ኃላፊነት ነው?

1.4.3. አስተዳደራዊ ነጻነት

አስተዳደራዊ ነጻነት ፍ/ቤት እንደ ተቋም ዳኞችና ድጋፍ ሰጪ ሰራተኞችን እንዲሁም በጀትን በማስተዳደር ረገድ ያለውን ነጻነት በዋናነት እንደሚመለከተ ቀደም ሲል ተመልክቷል።

1.4.3.1. ዳኞችና ድጋፍ ሰጪ ሰራተኞችን የማስተዳደር ነጻነት

እንደ አለም አቀፍ የዳኝነት ነጻነት ዝቅተኛ መመዘኛዎች ፍ/ቤት የማስተዳደር ዋናው ኃላፊነት ድጋፍ ሰጪ ሰራተኞችን ጨምሮ ለፍ/ቤት ወይም ከፍ/ቤትና ከሌሎች አካላት ለተውጣጣ አካል መስጠት አለበት። በዚህ አካል ውስጥ ከፍ/ቤት የሚወከሉ ሰዎች አብላጫውን ቁጥር መያዝ አለባቸው። በዚህ መመዘኛ መሰረት የዳኞች ምልመላ፣ ሹመት፣ ዝውውር፣ እድገት፣ ዲሲፕሊን፣ ከሥራ ማሰናበት እንዲሁም ድጋፍ ሰጪ ሰራተኞችን መቅጠርና ከሥራ መሰናበት ከሕግ አስፈጻሚው አካል ውጪ መሆን አለበት።

በሌላ በኩል የቆየ የዲሞክራሲ ታሪክና ልምድ ባላቸው ሐገሮች የዳኞች ሹመትና ዕድገት ከፍ/ቤት ውጪ በሆነ አካል እንዲከናወን መሆኑ ከዳኝነት ነጻነት መርህ ጋር እንደማይጋጭ በአለም አቀፍ ጠበቆች ማህበር ዝቅተኛ የዳኝነት ነጻነት መመዘኛ ውስጥ ተመልክቷል። ይህ ማለት ግን የዲሞክራሲ ባህል ባልዳበረባቸው ሐገሮች ሌሎች የመንግስት አካላት በፍትህ አስተዳደር ውስጥ አይሳተፍም ማለት አይደለም። በፍትህ አስተዳደር ውስጥ የመንግስት አካላትን ተሳትፎ ማስወገድ አይቻልም። ሆኖም ግን የዳኝነት ነጻነትን ለመጠበቅ የፍ/ቤትን የውስጥ ጉዳይ በተመለከተ የሕግ አስፈጻሚው ወይም የሕግ አውጪው አካል ተሳትፎ የመንግስት ስርዓቱ የግድ በሚላቸው ጉዳዮች ላይ ብቻ የተገደበ መሆን አለበት። ለዚህም የዳኞችን ሹመትና ከሥራ ማሰናበት እንዲሁም በጀትን ማፅደቅ እንደምሳሌ መጥቀስ ይቻላል።

ፍ/ቤትን የማስተዳደር ኃላፊነት በተመለከተ የተለያዩ ሞዴሎች እንደሉና የሐገሮችም ልምድ የተለያየ መሆኑን ቀደም ሲል ተገልጿል። ከተገለጹት ሞዴሎች ውስጥ a multi-branch responsibility ሞዴል ተብሎ የሚጠራው በብዙ ሐገሮች ተቀባይነት እያገኘ የመጣና በአለም አቀፍ የዳኝነት ነጻነት ዝቅተኛ መመዘኛ ሰነዶችም የተገለፀ ነው።

ቀደም ሲል እንደተጠቀሰው a multi-branch responsibility model ፍ/ቤት የማስተዳደር ኃላፊነት ለፍ/ቤት ብቻ ወይም ለሕግ አስፈጻሚው ብቻ የተሰጠ ሳይሆን ከፍ/ቤትና ከመንግስት አካላት እንዲሁም እንደ ሁኔታው ከሌላ የሕብረተሰብ ክፍሎች የተውጣጡ ሰዎች በተቋቋመ አካል የተሰጠ ነው። እንደአለም አቀፍ ዝቅተኛ መስፈርት

መሰረት በዚህ አካል ውስጥ ከፍ/ቤት የሚወከሉ ሰዎች አብላጫውን ቁጥር መያዝ አለባቸው።

የኢ.ፌ.ድ.ሪ ሕገመንግሥት የፍ/ቤቶችን ተቋማዊ ነፃነትን እውን ለማድረግ ፍ/ቤቶች የውስጥ ጉዳያቸውን በመወሰን ረገድ ያላቸውን ነጻነት ለማረጋገጥ በተለይም የዳኞችን ምልመላ፣ ዝውውር፣ የዲሲፕሊን፣ እርምጃን በተመለከተ የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ኃላፊነት መሆኑን በግልጽ አስቀምጧል።

የህገ-መንግስቱን ድንጋጌ ተግባራዊ ለማድረግ በፌዴራልና በክልሎች የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ተቋቁመዋል። ከፌዴራልና ከክልል የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ማቋቋሚያ አዋጆች መረዳት እንደሚቻለው የጉባኤው አባሎች ቁጥር የተለያየ ነው። ለምሳሌ በፌዴራል ዘጠኝ፣ በትግራይ 17፣ በኦሮሚያ 9፣ በደቡብ ብሔር ብሔረሰቦችና ሕዝቦች ክልል 11፣ በጋምቤላ 16፣ በአማራ(የክልል ጉባኤ) 12 ናቸው። የጉባኤው አባሎች ሰብጥርም እንዲሁ ይለያያል። በፌዴራል የጉባኤው አባሎች ከፍ/ቤትና ከተወካዮች ምክር ቤት፣ በትግራይ ከፍ/ቤት፣ ከሴቶች ማህበር፣ ከገበሬ ማህበር፣ ከፍትህ ቢሮ፣ ከጠበቆች ማህበር እና ከአስተዳደርና ፍትህ ዘርፍ፣ ኦሮሚያ የክልል ጉባኤን በተመለከተ ከፍ/ቤትና ከምክር ቤት፣ ደቡብ ከፍ/ቤትና ከክልል ምክር ቤት ናቸው።

በፌዴራልና የክልል ዳኞች አስተዳደር ጉባኤም የዳኞች ምልመላ፣ ደመወዝ፣ ዲሲፕሊን፣ ዕድገት፣ ዝውውር ፣ አበልና ህክምና የመወሰን ሥልጣን አሏቸው። በሌላ በኩል ዳኞች የመደልደል ድጋፍ ሰጪ ሰራተኞችን መቅጠርና ማስተዳደር እና ሌሎች አስተዳደራዊ ሥራዎች የጠቅላይ ፍ/ቤቶች ፕሬዚዳንቶች ሐላፊነት ነው። በየደረጃው በሚገኙ የፍ/ቤቶች ሐላፊዎች ይህን ሥልጣን በውክልና ሊያከናውኑ ይችላሉ።

በአጠቃላይ በፌዴራልና በክልሎች ዳኞች የማስተዳደር ሐላፊነት a multi-branch responsibility ሞዴል የተባለውን አስራር የተከተለ ነው ለማለት ይቻላል። የፌዴራልና የክልሎች አስተዳደር ጉባኤ አባሎች ሲታይ ዳኞች በጉባኤው ውስጥ አብላጫውን ቁጥር አላቸው። የዳኝነት ነፃነትን ለማረጋገጥ በጉባኤው ውስጥ ዳኞች

አብላጫውን ቁጥር መያዛቸው ብቻ በቂ አይደለም። ዋናው ቁም ነገር የፌዴራልም ሆነ የክልል የዳኞች አስተዳደር ጉባኤዎች ምን ያህል በተግባር ሐላፊነታቸውን በግልፅነትና ተጠያቂነት ባለው ሁኔታ እያከናወኑ ነው የሚለው ነው።

የመወያያ ጥያቄዎች

1. የፌዴራል ፍ/ቤቶችና በክልል ፍ/ቤቶች የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ማቋቋሚያ አዋጆች መሰረት የጉባኤው ሰብሳቢ የጠቅላይ ፍ/ቤት ፕሬዜዳንቶች ሲሆን ምክትል ፕሬዜዳንቶች ደግሞ የጉባኤው አባል ናቸው። በተጨማሪም ከፍ/ቤት የሚወከሉ ዳኞች እንዴትና በማን እንደሚሰየሙ በአዋጆቹ ተመልክቷል። ለምሳሌ በፌዴራልና በጋምቤላ ክልል በጉባኤው ውስጥ አባል የሚሆኑ ዳኞች አሰያየም አገልግሎት ዘመንን መሰረት ያደረገ ነው። በትግራይና በአማራ ደግሞ ተወካዮቹ በዳኞች የሚመረጡ ናቸው። በኦሮሚያና በደቡብ ደግሞ በክልሉ ጠቅላይ ፍ/ቤት ፕሬዜዳንቶች የሚሰየሙ ናቸው። የዳኝነት ነፃነትን ከማረጋገጥ አኳያ የትኛው አማራጭ የተሻለ ነው? ለምን?
2. በዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ውስጥ ከፍ/ቤትና ከመንግስት አካላት ውጪ ሌሎች የሕብረተሰቡ ክፍሎች እንዲሳተፉ ማድረግ ጠቀሜታው ምንድን ነው?
3. ድጋፍ ሰጪ ሰራተኞችን በማስተዳደር በኩል ፍ/ቤቶች ምን ያህል ከአስፈፃሚው አካል ተፅእኖ ውጪ ናቸው? ያለው ልምድ ከሕጉ ጋር ይጣጣማል? በተግባር ያለው ችግር ምንድነው?

1.4.3.2. የበጀት ነፃነት

አንድ አለም አቀፍ የዳኝነት ነፃነት ዝቅተኛ መመዘኛ ፍ/ቤቶችን በፍትህ አስተዳደር ውስጥ የሚጠበቅባቸውን ሚና እንዲጫወቱ በቂ በጀት ሊመደብላቸው ይገባል። የፍ/ቤቶች በጀት አግባብነት ካለው አካል ጋር በመቀናጀት ሊዘጋጅ ይገባል። በዚህ ውስጥ ፍ/ቤቶች ተገቢውን ተሳትፎ ማድረግና በጀቱም ሲፈቀድ የማስተዳደር ስልጣን ሊኖራቸው ይገባል።

የበጀት ነፃነትን በተመለከተ የሐገሮች ልምድ የተለያየ ነው። ለምሳሌ፡- አሜሪካ፣ ሕንድና ጃፓንን ብንወስድ ፍ/ቤቶቹ የራሳቸውን በጀት ግምት አዘጋጅተው ለሕግ አውጪው

በቀጥታ ያቀርባሉ። ሲፈቀድም የተፈቀደላቸውን በጀት ካለ አስፈጻሚ አካል ጣልቃ ገብነት የማስተዳደር ነፃነት አላቸው። በአሜሪካ የፍ/ቤቱን ባጀት ካለአስፈጻሚ አካል ጣልቃ ገብነት አዘጋጅቶ ማቅረብ የተቋማዊ ነፃነት መሰረታዊ ገፅታና ሕገመንግስቱ ካስቀመጠው የስልጣን ክፍፍል የሚመነጭ ነው። ይህን አንድ አሜሪካዊ ዳኛ፦

“... It is in conflict with the division of power which the constitution contemplates to allow the executive department to formulate the budget for the judiciary” በማለት ከገለፀው መረዳት ይቻላል።

የጀርመን፣ ፈረንሳይ፣ እንግሊዝ፣ ኒዘርላንድ፣ ብራዚል፣ ደቡብ አፍሪካና የካናዳ ልምድ ደግሞ ከአሜሪካ፣ ሕንድና ጃፓን ተቃራኒ ነው። በእነዚህ ሐገሮች ፍ/ቤቶች የራሳቸውን በጀት ቀጥታ ለሕግ አውጪው አካል አቅርበው የማጸደቅ ስልጣን የላቸውም። የፍ/ቤቶች በጀት ለህግ አውጪው የሚቀርበው በሕግ አስፈጻሚ በኩል ነው። በእነዚህ ሐገሮች የፀደቀውን በጀት በማስተዳደር በኩል አስፈጻሚ አካል ከፍተኛ ሚና አለው።

የበጀት ነፃነትን በተመለከተ የኢ.ፌ.ዲ.ሪ. ሕገ-መንግስት ግልጽ አቋም ወስዷል። የፌዴራል ጠቅላይ ፍ/ቤት የፌዴራሉን መንግሥት የዳኝነት አካል የሚያስተዳድርበትን በጀት ለሕዝብ ተወካዮች ምክር ቤት አቅርቦ ያስወስናል። ሲፈቀድም በጀቱን ያስተዳድራል። የክልል ፍ/ቤቶች በጀትም በየክልሉ ምክር ቤቶች እንደሚመደብ በሕገመንግስቱ አንቀጽ 79(6) እና (7) ሥር ተደንግጓል። የክልል መንግስታት ሕገ-መንግስትም ተመሳሳይ ድንጋጌዎችን ይዘዋል። በእነዚህ ድንጋጌዎች መሰረት የፌደራልና የክልል ጠቅላይ ፍ/ቤቶች የፍ/ቤቶችን በጀት በማዘጋጀት ለሕግ አውጪው ማቅረብና ሲፀድቅም የማስተዳደር ነፃነት አላቸው። ስለዚህ የፍ/ቤቶችን በጀት ማዘጋጀትም ሆነ ማስተዳደር ከአስፈጻሚው አካል ጣልቃ ገብነት ውጪ ነው። በጀታዊ ነፃነት ሙሉ በሙሉ ሕገመንግስታዊ እውቅና ተሰጥቶታል።

የመወያያ ጥያቄዎች

1. በሕገመንግስቱ ጥበቃ የተደረገለትን የበጀት ነፃነት ተግባራዊ አፈጻጸም ምን ይመስላል?

2. በአንዳንድ ክልሎች (ለምሳሌ ኦሮሚያና አማራ) ከሕገመንግስቱ በኋላ በወጡ አዋጆችና ደንቦች የሁሉም የመንግስት መስሪያ ቤቶች በጀት ፍ/ቤትንም ጨምሮ የሚቀርበው በገንዘብና የኢኮኖሚ ልማት ቢሮ በኩል ነው። የበጀት አስተዳደርን በተመለከተ ይህ ቢሮ ሰፊ ሥልጣን አለው። እነዚህ ሕጎችና ደንቦች እንዲሁም ያለው አሰራር ከሕገመንግስቱ አኳያ እንዴት ይታያሉ? በሕገመንግስቱ ጥበቃ የተደረገለትን የበጀት ነጻነት ተግባራዊ ለማድረግ ምን መደረግ አለበት?

1.4.4. ምልመላና ሹመት

የአንድ ሐገር የፍትሕ ጥራት በዳኝነት ሥራ ተመድበው በሚሰሩ ሰዎች ጥራት ላይ የተመሠረተ ነው። ለዚህ ደግሞ የምልመላው ሒደት ወሳኝ ነው። አንድ አሜሪካዊ የሕግ ሊቅ ይህንን በማጠናከር እንዲህ ብለዋል፡-

In the long run, there is no guarantee of justice except the personality of the judges. In turn, most discussion of the quality of the judiciary center on how judges are chosen.

ዳኞች ቀጥተኛም ሆነ ቀጥተኛ ከልሆነ ገደብ፣ ተፅእኖ፣ ማግባባት፣ ግፊት፣ ማስፈራራት ወይም ጣልቃ ገብነት ነፃ መሆን አለባቸው ስለተባለ ብቻ የዳኝነት ነፃነት ሊኖርም ሊረጋገጥም አይችልም። የእነዚህ ሁኔታዎች መኖር ወይም አለመኖር በእያንዳንዱ ዳኛ የስብእና ድክመት ወይም ጥንካሬ የሚወሰን ነው። አንድ ዳኛ ተገዥነቱን ለሕግ ብቻ ከላደረገና ሕግን ብቻ መሠረት አድርጎ የዳኝነት ሥራ ተግባሩን በመፈጸሙ ምክንያት ሊያጋጥመው የሚችለውን ፈተና ለመቋቋም የሙያና የመንፈስ ብርታት ከሌለው ከላይ ለተጠቀሱት አሉታዊ ሁኔታዎች የአንዱ ወይም የሁሉም ባርያ ከመሆን አያልፍም። የዚህ አይነት ዳኛ የዳኝነት ነፃነት መርህ የግድ የሚላቸው የገለልተኝነት፣ የነፃነት፣ የአመዛዥነት እና የደፋርነት ባህሪ ሊኖረው አይችልም።

በቂ የሕግ እውቀት ያላቸው፣ በፀባያቸው የተመሰገኑ፣ ደፋር፣ ሰብአዊነት የሚሰማቸው ሰዎች በፍርድ ሥራ ሒደት ገለልተኛ በመሆን የሕግ የበላይነትን ያከብራሉ። ያስከብራሉም። የፍርድ ቤትን ነፃነት አሳልፈው አይሰጡም። የፍርድ ቤትን ክብር የማስጠበቅ ብቃት ይኖራቸዋል። ሕዝብና መንግስት በፍ/ቤት ላይ እምነት እንዲኖራቸው ያደርጋሉ። የምልመላ ሂደትም የዚህ አይነት ብቃት ሊኖራቸው የሚችል ሰዎችን ለሹመት የሚያበቃ መሆን አለበት። ለዚህም የእጩ ዳኞች ምልመላ እንዴት ይካሄድ

የሚለውና የምልመላው መስፈራቶች ምን መሆን አለባቸው የሚለው በዓለም አቀፍ ደረጃ ከፍተኛ ትኩረት ያገኘ ጉዳይ ነው።

እንደ የተባበሩት መንግስታት የፍ/ቤት ነፃነት መሠረታዊ መርሆች ለዳኝነት ሥራ የሚመለመሉ ሰዎች የተሟላ ስብእና፣ ችሎታና የሕግ ሙያ ወይም ተገቢ የሕግ ስልጠና ያላቸው መሆን አለባቸው። እንደ ዓለም አቀፍ የዳኝነት ነፃነት ዝቅተኛ መመዘኛ የእጩ ዳኞች የምልመላ ሂደት ገለልተኛና ምልመላውም ተጨባጭ መስፈርቶች ላይ የተመሠረተ መሆን አለበት። በምልመላው ሂደት የተመልማዩ የፖለቲካ አመለካከት ወይም ለገዢው ፖርቲ ያለው ታማኝነት ከግምት ውስጥ መግባት የለበትም።

ምልመላን በተመለከተ ወጥ የሆነ አሠራር የለም። የምልመላው ሂደት ከሃገር ሃገር ይለያያል። አንዳንድ ሃገሮች ለዳኝነት ሹመት የሚያበቁ መስፈርቶችን በግልጽ ያስቀምጣሉ። ለዚህም የኮሙን ሎው ስርዓት ተከታይ ከሆኑት አገሮች ውስጥ ከናዳ ፣ እንግሊዝ እና ደቡብ አፍሪካን መግለጽ ይቻላል። ለዳኝነት ሹመት የሚያበቁ መስፈርቶችን ከማስቀመጥ በተጨማሪ ከእጩነት የሚያግዱ መስፈርቶችን በዝርዝር የሚያስቀምጡ ሃገሮችም አሉ። ለምሳሌ በከናዳ የአልኮል ሱስ ወይም የፍትሕ ብሄር ወይም የወንጀል ክስ ያለበት ወይም የወሲብ ጥቃት አቤቱታ ወይም የዲሲፕሊን አቤቱታ ያለበት ሰው በእጩነት ሊቀርብ አይችልም።

በሌላ በኩል አንዳንድ አገሮች ለዳኝነት የሚያበቁ መስፈርቶችን አያስቀምጡም። ለምሳሌ ፈረንሳይን ብንወስድ አዲስ የሕግ ሙሩቃን ከሕግ ትምህርት ቤቶች በፈተና ከተመለመሉ በኋላ ወደ ሥልጠና እንዲገቡ ይደረጋል። ስልጠናውም ለሰላሳ አንድ ወራቶች የሚቆይ ሲሆን ሥልጠናውን በሚገባ ያጠናቀቁ ሰልጣኞች በጉባኤ ወይም በፍትህ ሚኒስትር አቅራቢነት በሀገሪቱ ፕሬዜዳንት ይሾማሉ። ይህ የፈረንሳይ የምልመላ ሒደት የገለልተኝነትን መስፈርት የሚያሟላ ነው ብለው በምሳሌነት የሚጠቅሱ ፀሐፊዎች አሉ።

በአሜሪካ የፌዴራል ፍ/ቤት ዳኞች በፕሬዜዳንቱ አቅራቢነት በሴኔት ይሾማሉ። ዕጩዎችን አጣርቶ ለፕሬዜዳንቱ የሚያቀርበው የሴኔት አባሎች ያሉበት ኮሚቴ ነው። ይህ የምልመላ ሒደት ግልፅነትና በተጠያቂነት መርህ ላይ የተመሠረተ ነው። ተብሎ

እንደምሳሌ ይጠቀሳል። በሌላ በኩል ደግሞ በተለይ የጠቅላይ ፍ/ቤት ዳኞችን ሹመት በተመለከተ የምልመለው ሒደት ፖለቲካዊ ይዘት ያለው ነው ብለው የሚተቹም አሉ።

በካናዳ ፌዴራል ዳኞች የሚሾሙት በካቢኔው ነው። ዕጩዎች ተጣርተው ለካቢኔው የሚቀርቡት በኮሚቴ ነው። የኮሚቴው አባሎችም ከጠበቆች ማህበር፣ ከፍ/ቤትና ከሌሎች ህብረተሰቡ ክፍል የተውጣጡ ናቸው። የኮሚቴው አባሎችም የሚሰየሙት በፍትህ ሚኒስትር ሲሆን ኮሚቴውም አመልካቾችን በደረጃ አውጥቶ ለካቢኔው ይቀርባል።

በአጠቃላይ በምልመላ ሂደት ከሐገር ሐገር የተለያዩ ቢሆንም ምልመላ በዘፈቀደ መከናወን የለበትም። የምልመላው ሂደትና መመዘኛ መሰፈርቶች እንዲሁም ምልመላውን ለማካሄድ ሥልጣን የተሰጠው አካል ምልመላውን የሚካሄድበት አሠራር በግልፅ መታወቅ አለበት። የምልመላው ሂደት ግልፅነት ያለውና ከሙስና የፀዳ መሆን አለበት።

ወደ ሐገራችን ስንመለስ በኢ.ፌ.ዲ.ሪ. ሕገመንግስት አንቀጽ 81 ሥር እንደተደነገገው በፌዴራል ጠቅላይ ፍ/ቤት ኘሬዜዳንትና ምክትል ኘሬዜዳንት በፌደራል መንግሥት ጠቅላይ ሚኒስትር አቅራቢነት በሕዝብ ተወካዮች ምክር ቤት የሚሾሙ ሲሆን የክልል ጠቅላይ ፍ/ቤቶች ኘሬዜዳንትና ምክትል ኘሬዜዳንት ደግሞ በክልሉ ርዕሰ መስተዳድር አቅራቢነት በክልሉ ምክር ቤት ይሾማሉ። የሌሎች ዳኞች የምልመላ ሒደት ከዚህ የተለየ መሆኑና በፌዴራልና በክልሎች መካከለም መጠነኛ ልዩነት ያለ መሆኑን ከዚህ ከሕገመንግስትቱ ድንጋጌ መረዳት ይቻላል።

ዳኛ ሆኖ ለመስራት የሚያበቁ መመዘኛዎች በፌዴራል ዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ማቋቋሚያ አዋጅና በክልሎችም በወጡ አዋጆች ውስጥ ተዘርዝረዋል። እነዚህም፡-

1. ለፌዴራል ሕገመንግስት ታማኝ መሆን በክልሎች ደግሞ ለፌዴራልና ለክልሉ ሕገመንግስት ታማኝ መሆን
2. የሕግ ትምህርት ወይም በቂ የሕግ ልምድ
3. መልክም ስምና ፀባይ
4. በወንጀል ተከሶ በፍ/ቤት ያልተቀጣ
5. ዕድሜው ሃያ አምስት የሞላው /ኦሮሚያ 21/
6. የአዕምሮ በሽተኛ ያልሆነ /ጋምቤላና ኦሮሚያ/
7. በዳኝነት ሙያ ለመስራት ፈቃደኛ የሆነ

8. የክልሉና ሥራ ቋንቋ ጠንቅቆ የሚያውቅ /ኦሮሚያ/
ናቸው።

የመወያያ ጥያቄዎች

1. የፌዴራልና የክልል ጠቅላይ ፍ/ቤቶች ንግድና ምክትል ንግድ የምልመላ መስፈርት ምንድነው?
2. የምልመላ ሒደትን በተመለከተ በፌዴራልና በክልሎች መካከል ያለው ተመሳሳይነትና ልዩነት ምንድነው?
3. የፌዴራል ፍ/ቤት ዳኞችን ሹመት በተመለከተ የፌዴራል መንግስት ጠቅላይ ሚኒስትር ሥልጣን ምንድነው ?
4. የዳኞች ምልመላ መመዘኛና የዳኝነት ነፃነት መካከል ያለው ግንኙነት እንዴት ይገለጻል?
5. ለፌዴራል ስምንግስት ታማኝ ያልሆነ ሰው ዳኛ ሊሆን አይችልም። ለስምንግስት ታማኝ መሆን ማለት ምን ማለት ነው? በምልመላ ሒደት የስምንግስት ታማኝነት እንዴት ይመዘናል?
6. የሕግ ልምድ ብቻ ዳኛ ሆኖ ለመሾም በቂ ነው? ይህ መስፈርት እንዴት ይታያል?
7. አንዳንድ ሐገሮች ከሕግ ሙያ ውጪ ሌሎች መስፈርቶች ከግምት ውስጥ ያስገባሉ። ለምሳሌ፡- ከከናዳና እንግሊዝ በምልመላው ሒደት የዘርና የጾታ አስተዋጽኦ ከግምት ውስጥ ያስገባሉ። ይህም ከእኛ ሐገር ሁኔታ ጋር እንዴት ይታያል? በተለይ በፌዴራልና የተለያዩ ብሔር ብሔረሰቦች በሚኖሩበት ክልል ለምሳሌ፡ ጋምቤላ፡ ቤንሻንጉል ጉሙዝ እና የደቡብ ብሔር ብሔረሰቦችና ሕዝቦች ክልል አኳያ እንዴት ይታያል? ያለው ልምድስ ምን ይመስላል? ከዳኝነት ነፃነት ጋር ያለው ግንኙነት ምንድነው?
8. በኢ.ፌ.ዴ.ሪ ስምንግስትና በክልል መንግስታት ስምንግስት በግልፅ እንደተመለከተው ከጠቅላይ ፍ/ቤት ንግድና ምክትል ንግድ በስተቀር ሌሎች ዳኞች በዳኞች አስተዳደር ጉባኤ አቅራቢነት በክልል ምክር ቤት ይሾማሉ። ከዚህ ውጪ የሆነ አሠራር ኢ-ስምንግስታዊ ነው። በዚህ ረገድ በክልሉ ያለው ልምድ ምን ይመስላል? የምልመላው ሒደት ምን ያህል ግልፅነት አለው?

1.4.5 የሥራ ዘመን ዋስትናና ከሥራ መሰናበት ሥርዓት

የዳኝነት ነፃነት ከማረጋገጥ አኳያ የሥራ ዘመን ዋስትና (security and tenure) ወሳኝ ነው። ገለልተኛ የሆነ የምልመላ ሒደት በቂ ችሎታና ጥሩ ስብዕና ያላቸውን ሰዎች ወደ ዳኝነት እንዲመጡ ያደርጋል። የሥራ ዘመን ዋስትና ደግሞ በቂ ችሎታና ጥሩ ስብዕና ያላቸው ሰዎች በዳኝነት ሥራ ላይ እንዲቆዩ ያደርጋል። በተጨማሪም አንድ ዳኛ የሚሰጠው ውሳኔ በፖለቲካ አካሉ ተቀባይነት አይኖረውም ይሆናል በዚህ ምክንያትም ከስራ ልባረር እችላለሁ የሚል ፍራቻ በዳኛው አእምሮ እንዳይቀረፅና ዳኛው ሥራውን ላለማጣት ወይም የስራ ጊዜውን ለማራዘም ሲል ከህግ ወጪ ሊወሰን የሚችልበት ሁኔታ እንዳይኖር ለመከላከል የሥራ ዘመን ዋስትና አይነተኛ መሣሪያ ነው።

ለዚህም የዳኞች የሥራ ዘመን የሕግ ጥበቃ እንዲደረግላት የዳኝነት ነፃነት መርህ ይጠይቃል። የዳኞች የሥራ ዘመን በሕግ አስፈጻሚው አካል በጎ ፍቃድ ላይ የተመሠረተ መሆን የለበትም። የዳኞች የሥራ ዘመን ዋስትና ከሌለውና በሕግ አስፈፅሚው በጎ ፍቃድ የሚወሰን ከሆነ ዳኞች በገለልተኝነት ውሳኔ ሊሰጡ አይችሉም።

የዳኞች የሥራ ዘመን ዋስትና ሊያገኝ የሚችለው የዳኞችን ሹመት ለሕይወት ዘመን ወይም ዳኛው በህግ የተወሰነ እድሜ እስከሚደርስ ድረስ በማድረግ ነው። ይህ ብቻ በቂ አይደለም። የዳኞችን የሥራ ዘመን ዋስትና እንዲኖረው አንድን ዳኛ በሕግ የተወሰነው የሥራ ዘመን ከመድረሱ በፊት የዳኝነት ሥራ ሊያስነሱት የሚችሉ ምክንያቶች በግልፅ በሕግ ተደንግገው መቀመጥ አለባቸው። በሕግ የተወሰነው የሥራ ዘመን ከመድረሱ በፊት ብቃትና የሥነምግባር ችግር ያለባቸውን ዳኞች ከሥራ ማሰናበት ወይም የሥራ ዘመናቸው እንዲቋረጥ ማድረግ የዳኞች የሥራ ዘመን ዋስትና እንዲኖረው ከማድረግ ጋር የሚጋጭ አይደለም።

የሥራ ዘመን ዋስትና በተባበሩት መንግስታት የፍ/ቤት መሠረታዊ መርሆች አንቀጽ 11፣ 12 እና 18 ሥር በግልፅ ተደንግጓል። የዳኞች የሥራ ዘመን ዋስትና አስፈላጊነት ላይ ምንም ክርክር የለም። ብዙ ሐገሮች የዳኞችን ሥራ ዘመን የሕግ ጥበቃ አድርገዋል። ብራዚል፣ ኮሎምቢያ፣ ቺሊ፣ ፔሩ፣ አርጀንቲና እና አሜሪካ /ፌዴራል ዳኞች/ ለምሳሌ የዳኞች የሥራ ዘመን እስከ እድሜ ልክ ወይም ለሕይወት ዘመን ነው። ሕንድ፣ ፈረንሳይ፣ ጀርመን፣ ካናዳ፣ ጋና እና ናይጄርያን ደግሞ የዳኞች የሥራ ዘመን

በሕግ የተወሰነ የጡረታ መውጫ ዕድሜ ድረስ ነው። ይህ በሕግ የተወሰነው የሥራ ዘመን ከመድረሱ በፊት አንድ ዳኛ ከሥራ ሊሰናበት የሚችልበት ምክንያቶችም ተቀምጠዋል። አንድን ዳኛ የሥራ ዘመኑ ከመድረሱ በፊት ከሥራ የሚሰናበትበት ሥርዓትም እንዲሁ ከሐገር ሐገር ይለያያል።

እንደ ዓለም አቀፍ የዳኝነት ነፃነት ዝቅተኛ መመዘኛ የዲ.ሲ.ፕ.ሲ.ንና ከሥራ ማሰናበት ሒደት ሚዛናዊ መሆን አለበት። ዳኛው የሚቀርብበትን ክስ የማወቅና የመከለከል መብቱ ሊጠበቅለት ይገባል። ማንኛውም የዲ.ሲ.ፕ.ሲ.ን እርምጃ በሥነ ምግባር ደንብ ወይም በፍ/ቤቱ በዳቦሩ ደንቦች ላይ የተመሠረተ መሆን አለበት። በተጨማሪም በዳኞች ላይ የሚቀርብ ክስ በፍጥነት መታየት እንዳለበት የዳኝነት ነፃነት መርህ ይጠይቃል።

የመወያያ ጥያቄዎች

1. በሐገራችን የዳኞች የሥራ ዘመን ዋስትና እንዲኖረው ለማድረግ ምን ምን እርምጃዎች ተወስደዋል? የዳኞችን የስራ ዘመን ዋስትና እንዲኖረው ለማድረግ በፌዴራልና በክልል ደረጃ በቂ የሕግ ማዕቀፍ አለ? ያለው የሕግ ማዕቀፍ ከሌሎች ሐገሮችና ከዓለም አቀፍ የዳኝነት ነፃነት ዝቅተኛ መመዘኛዎች ጋር ሲነፃፀር ምን ይመስላል?
2. የፌዴራልና የክልል ጠቅላይ ፍ/ቤቶች ኘሬዚዳንቶችና ምክትል ኘሬዚዳንቶች የሥራ ዘመን ዋስትና የሕግ ጥበቃ ምን ይመስላል?
3. የዳኞችን የሥራ ዘመን ዋስትና ተግባራዊ አፈፃፀም በክልሎች ምን ይመስላል? ያሉ ችግሮች ምንድናቸው?

1.4.6. በቂ ክፍያ

በቂ ክፍያ ከዳኞች ግለሰባዊ ነፃነት ጋር ተያይዞ የሚነሳ ጉዳይ ነው። የዳኝነትን ሥራ በተገቢው መንገድ ሊያከናውኑ የሚችሉ ብቃት ያላቸው ሰዎች ወደ ዳኝነቱ ለመሰብ ወይም ለማምጣት እንዲሁም ብቃትና ጥሩ ሥነ ምግባር ያላቸውን በዳኝነት ላይ እንዲቆዩ ለማድረግ የበቂ ክፍያ መኖር አስፈላጊ ነው። በተጨማሪም ተከራከሪ ወገኖች በፍርድ አሰጣጡ ሒደት ላይ በዳኞች ላይ ሊያሳድሩ የሚችሉትን የኢኮኖሚ ተዕኖ በመቀነስ ረገድ በቂ ክፍያ ጠቀሜታ አለው። ባላደጉ ሐገሮች ፍ/ቤቶች ውስጥ

ለተስፋፋው ሙስና አንድ ምክንያት ለዳኞች የሚከፈለው ክፍያ በቂ አለመሆን እንደሆነ የሚገልፁ ፀሐፊዎች አሉ።

እንደ ዓለም አቀፍ የዳኝነት ነፃነት ዝቅተኛ መመዘኛዎች የዳኝነት ነፃነትን ለማረጋገጥ ለዳኞች በቂ ክፍያ ሊከፈላቸው ይገባል። የዳኞች ክፍያና ክፍያውም መጠን እንዳይቀነስ የሕግ ጥበቃ ሊደረግለት ይገባል።

በአንዳንድ ሐገሮች የዳኞች ደምወዝ ከሌለው የመንግስት ሠራተኛ ጋር እኩል ነው። ለምሳሌ ጀርመን። አንዳንድ ሐገሮች ደግሞ ለዳኞች በቂ ክፍያ ሊከፈላቸው እንደሚገባ በህገ መንግስታቸው የሚደነግጉ አሉ። ለምሳሌ ጃፓንን መጥቀስ ይቻላል። በአንዳንድ ሐገሮች ደግሞ የዳኞች ክፍያ መጠን በህግ የተወሰነ ነው። እንዲሁም የክፍያው መጠን እንደማይቀነስ ህገመንግስታዊ ጥበቃ ይደርጋሉ። አሜሪካ፣ ናይጄሪያ፣ ብራዚል፣ ሕንድና ጋናን በምሳሌነት መጥቀስ ይቻላል።

በአጠቃላይ የዳኝነት ነጻነት ለማረጋገጥ የበቂ ክፍያ አስፈላጊነት ላይ ከሞላ ጎደል መግባባት ቢኖርም በቂ ክፍያ ምን መሆን አለበት ለሚለው ጥያቄ ግን ቁርጥ ያለ መልስ የለም። ሆኖም ግን ግላዊ ነፃነትን ለማረጋገጥ የዋጋ ግሽበትን ግምት ውስጥ በማስገባት የዳኞች ክፍያ በየጊዜው መታየት አለበት በሚለው ብዙዎቹ ይስማማሉ። ፕሮፌሰር ሺሞን ሼትሪት ይህንኑ በማጠናከር የሚቀጥለውን ብሏል።

Failure by proper organ of the state to take necessary action to increase judicial salaries and to account for price increase that constitutes an infringement to personal independence.

የመወያያ ጥያቄ

በቂ ክፍያን በተመለከተ በኢ.ፌ.ድ.ሪ ያለው የሕግ ጥበቃና በተግባር ያለውስ ልምድ ምን ይመስላል?

1.4.7. ዝውውርና እድገት

እንደ አለም አቀፍ የዳኝነት ነጻነት ዝቅተኛ መመዘኛ ዳኞች ከመደበኛው የዝውውር በስተቀር ከፈቃዳቸው ውጪ ከአንድ ቦታ ወደ ሌላ ቦታ መዛወር የለባቸውም። አንድ ዳኛ በዚህ መንገድ ብወስን በዚህ ምክንያት ወደ ሌላ ቦታ እዛወር ይሆናል የሚል ፍራች በእምሮው አንዳይቀረጽና ወደ ሌላ ቦታ ላለመዛወር ሲል ከሕግ ውጪ ሊወሰን የሚችልበት ሁኔታ እንዳይኖር የዳኞች ዝውውር በሕግ በግልጽ በተቀመጠ ምክንያት ላይ የተመሰረተ መሆን አለበት።

የዳኞች ዕድገት ደግሞ ተጨባጭ በሆኑ መመዘኛ በተለይ ችሎታ፣ ስብዕናና ልምድ ላይ የተመሰረተ መሆን አለበት። እድገት እንዴትና በምን መመዘኛ እንደሚሰጥ በህግ በግልጽ መቀመጥ እንዳለበት የዳኝነት ነጻነት መርህ ይጠይቃል።

በአንዳንድ ሐገሮች የዳኞች ዕድገት አይታወቅም። ለምሳሌ ጀርመን፣ ሕንድ፣ ብራዚል፣ ደቡብ አፍሪካ፣ አሜሪካ፣ እንግሊዝና ካናዳ ለሁሉም የፍ/ቤት እርከን ዳኛ የሚመደበው በሹመት ነው። በፈረንሳይ፣ ጋናና ጃፓን ደግሞ በእድገት ነው።

ወደ ሐገራችን ስንመለስ በፌዴራልም ሆነ በክልል የዳኞች ዝውውርና የመወሰን ሥልጣን የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ነው። ዝውውር በምን ምክንያትና በምን ጊዜ ውስጥ መፈጸም እንዳለበት የሚገልፅ ሕግ ግን የለም። በአማራ ክልል ግን ከቅርብ ጊዜ ወዲህ ዝውውርን የሚመለከት መመሪያ ወጥቷል።

እድገትን በተመለከተም ግልጽ የሆነ መመዘኛ የለም። በአንዳንድ ክልሎች ለምሳሌ፡- አሮሚያ፣ ደቡብ፣ ሐረሪ እና ቪኒሻንጉል ጉምዝ ከቅርብ ጊዜ ወዲህ የዳኞች የሥራ አፈፃፀም መለኪያ (performance evaluation) ተግባራዊ ለማድረግ አንዳንድ ጥረቶች እየተደረጉ ናቸው።

በሌላ በኩል በፌዴራልና በክልል የዳኞችን ዕድገት የመወሰን ሥልጣን የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ቢሆንም አንድ ዳኛ ከወረዳ ፍ/ቤት ወደ ከፍተኛ ፍ/ቤት ወይም ከከፍተኛ ፍ/ቤት ወደ ጠቅላይ ፍ/ቤት ለመምጣት የምክር ቤት ሹመት ያስፈልገዋል ወይስ አያስፈልገውም ለሚለው ጥያቄ ተመሳሳይ መልስ የለም። ለምሳሌ በፌዴራል፣

በደቡብ ብሔር ብሔረሰቦችና ሕዝቦች እና በአማራ አንድ ዳኛ ከፍተኛ ፍ/ቤት ወደ ጠቅላይ ፍ/ቤት ሲድግ በክልሉ ምክር ቤት መሾም አለበት።፤ በኦሮሚያ ደግሞ አንድን ዳኛ ከከፍተኛ ወደ ጠቅላይ ፍ/ቤት ወይም ከወረዳ ወደ ከፍተኛ ፍ/ቤት ማሳደግ በዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ውሳኔ ብቻ በቂ ነው። የትኛው አሠራር ከሕገመንግስቱ ጋር የሚጣጣም መሆኑን ሰልጣኞች ውይይት ሊያደርጉበት ይችላሉ።

ማጠቃለያ መወያያ ጥያቄዎች

1. በኢ.ፌ.ድ.ሪ ሕገመንግስታዊ ሥርዓት ነፃና ፍትሐዊ የዳኝነት አካል ለመገንባት በቂ የሕግ ማዕቀፍ አለ? ያለው የሕግ ማዕቀፍ ከአለም አቀፍ የዳኝነት ነፃነት ዝቅተኛ መስፈርቶችና ከሌሎች ሐገሮች ልምድ ጋር ሲነፃፀር ምን ይመስላል?
2. ነፃና ፍትሐዊ የዳኝነት ሥርዓት በመገንባት ረገድ ያለው ዋነኛው ችግር ምንድን ነው? ያለውን ችግር ከዳኞች፣ ከመንግሥት ባለሥልጣናትና ከተከራካሪ ወገኖች አንፃር አንድ በአንድ ውይይት ይደረግበት። በዚህ ረገድ ከእናንተ ከሰልጣኞች ምን ይጠበቃል?

ክፍል ሁለት

የዳኝነት ተጠያቂነትና ግልጽነት መርህ

መግቢያ

ፍ/ቤቶች ሕገ-መንግስታዊ ተልዕኮቻቸውን ለመወጣት የሚመሩባቸው ሌሎች መሰረታዊ መርሆችና በዚህ ክፍል የምንመለከታቸው የዳኝነት ተጠያቂነትና ግልጽነት ናቸው።

ይህ ክፍል ሁለት ንዑስ ክፍሎች አሉት። የመጀመሪያው ንዑስ ክፍል የዳኝነት ተጠያቂነትን የሚመለከት ነው። በዚህ ክፍል የዳኝነትን ተጠያቂነት ምንነት፣ አስፈላጊነት፣ የተጠያቂነት ገፅታዎችና አይነቶች በጠቅላላው ይቀርባሉ። እንዲሁም በኢ.ፌ.ድ.ሪ. ሥርዓተ መንግስት የዳኝነት ተጠያቂነትን ለማረጋገጥ የተዘረጉ ሥርዓቶች ምን ምን እንደሆኑ በዚህ መጀመሪያ ንዑስ ክፍል የሚቀርቡ ናቸው። በሁለተኛው ንዑስ ክፍል የዳኝነት ግልጽነት መርህ በአጭሩ ይዳሰሳል።

ሰልጣኞች ይህን ክፍል ሲያጠናቅቁ፡-

- የዳኝነት ተጠያቂነት ምንነት ያብራራሉ።
- የዳኝነት ተጠያቂነት አስፈላጊነት ይገልጻሉ።
- የዳኝነት ተጠያቂነት ለማረጋገጥ ያሉ የተለያዩ አይነቶች ወይም ሞዴሎች አንድ በአንድ ይተነትናሉ።
- በዳኝነት ነፃነትና ተጠያቂነት መካከል ያለውን ትስስር ያስረዳሉ።
- የዳኝነት ተጠያቂነትን ለማረጋገጥ በኢ.ፌ.ድ.ሪ. መንግስት በቂ የሕግ ማዕቀፍ መኖር አለመኖሩን መመዘን ይችላሉ።
- የዳኝነት ተጠያቂነትን ለማረጋገጥ እስከ አሁን የተወሰዱ እርምጃዎች ምን እንደሆኑ ይገነዘባሉ።
- የዳኝነት ግልፅነት መርህ አስፈላጊነትና መርሁ በፍ/ቤቶች ተግባራዊ የሚሆንባቸውን መንገዶች ያብራራሉ።
- በዲሞክራሲያዊ ሥርዓትና በዳኝነት ተጠያቂነት እንዲሁም በግልጽነት መርህ መካከል ያለውን ግንኙነት ማስረዳት ይችላሉ።

2.1. የዳኝነት ተጠያቂነት

2.1.1. የዳኝነት ተጠያቂነት ምንነት

ለዳኝነት ተጠያቂነት ወጥ የሆነ ትርጉም የለም። የተለያዩ ፀሐፊዎች የዳኝነት ተጠያቂነትን በተለያዩ መንገድ ለመግለጽ ሞክረዋል። ለምሳሌ እንደ ሮጌሎ ፒሬዝፕ ፔርዶቶ የዳኝነት ተጠያቂነት ማለት፡-

It is the consequence of individual judges wrongful acts or omission. Or it is control or supervision of judges to make certain that they do not deviate from the commonly accepted values of the public.

እንደ ሲዲማን ደግሞ የዳኝነት ተጠያቂነት ማለት፡-

The responsibility of judges for their decision and/ or the liability of judges to give reasons or justification for their conduct in the resolution of dispute is not the product of mere whim or caprice.

በእነዚህ ሁለት ትርጉሞች መሰረት የዳኝነት ተጠያቂነት ማለት አንድ ዳኛ ከሕግ ውጭ የፈፀመው ተግባር ወይም መፈፀም የሚገባውን ተግባር ባለመፈፀሙ ሊመጣ የሚችል ሐላፊነት ወይም ዳኛ በሕብረተሰቡ ተቀባይነት ካለው እሴት እንዳያፈነግጥ ወይም ውጪ እንዳይሰሩ የሚደረግ ቁጥጥር ወይም ክትትል ወይም ዳኛ ለሚሰጠው ውሳኔ ያለበት ኃላፊነት ማለት ነው።

ዘመናዊው የዳኝነት ተጠያቂነት ፅንሰ ሐሳብ ይዘት ለሦስት ጥያቄዎች መልስ መስጠት መቻል አለበት። እነሱም አንደኛው የዳኝነት ተጠያቂነት ባለቤት (subject of judicial accountability) ማነው? ሁለተኛው የዳኝነት ተጠያቂነት ለማን? የሚለውና ሦስተኛው የዳኝነት ተጠያቂነት ባለቤት ወይም ባለቤቶች ተጠያቂ የሚሆኑት ምን ሲፈፀሙ ወይም ሳይፈፀሙ ሲቀሩ ነው የሚሉት ናቸው። ስለዳኝነት ተጠያቂነት የሚሰጡ ትርጉሞችም ከዚህ አኳያ ሊመዘኑ ይገባል።

በቆየው አስተሳሰብ የዳኝነት ተጠያቂነት ባለቤት ተደርገው የሚወሰዱት ዳኞች ናቸው። በዘመናዊ የዳኝነት ተጠያቂነት ፅንሰ ሐሳብ መሰረት ግን የዳኝነት ተጠያቂነት ባለቤት ዳኞች ብቻ ሳይሆን ፍ/ቤቶችንም እንደተቋም የሚያጠቃልል ነው። በተመሳሳይ መልኩ የዳኞች ወይም የፍ/ቤቶች ተጠያቂነት ለሕግ አስፈጻሚ ወይም ለሕግ አውጪው ብቻ አይደለም። የዳኞች ወይም የፍ/ቤቶች ተጠያቂነት ለሁለቱም የመንግስት አካሎች፣ ለተከራካሪ ወገኖች፣ ለዳኝነት አካሉ ለራሱ፣ ለሚዲያ ለinformal ቡድንና ለሌሎች አካላት ሊሆን ይችላል። ዳኞች ተጠያቂ የሚሆኑት አንድን ጉዳይ ሲወስኑ ለሚፈጽሙት ስህተት ወይም መፈጸም የሚገባቸውን ተግባር ሳይፈጽሙ ሲቀሩ ብቻ ሳይሆን ከችሎትና ከችሎት ውጪ ለሚያሳዩት ሥነ-ምግባርም ጭምር ነው። ፍ/ቤቶችም ዋናው ዓላማቸው ለህብረተሰቡ አገልግሎት መስጠት በመሆኑ ለህብረተሰቡ ውጤታማ አገልግሎት የመስጠት ግዴታ አለባቸው። የመንግስትን ንብረት በአግባቡ መጠቀም ይኖርባቸዋል። ስለዚህ ፍ/ቤቶች እንደ ተቋም ለሚያከናውኑት ዳኝነታዊና አስተዳደራዊ ተግባሮች ተጠያቂነት አለባቸው።

በአንድ ሐገር ለዳኝነት ተጠያቂነት የሚሰጠው ትርጉም የፖለቲካ አካላትና ሕዝቡ የፍትህ አስተዳደርን በተመለከተ በዳኛው ወይም በፍ/ቤቶች ላይ ያላቸውን አስተሳሰብ (attitude)፣ የሕግና የፖለቲካ ሥርዓት፣ የዳኝነት ሥርዓትና ታሪክ ልምድ፣ በሐገሪቱ ያለውን ተጨባጭ ሁኔታ የሚወሰን ነው። ሰፊ ባለ መልኩ ግን የዳኝነት ተጠያቂነት ማለት፡- ዳኞችና ፍ/ቤቶች በሕግና በሥነምግባር ደንቦች መሰረት ለመሥራት ያለባቸው ኃላፊነትና በዚህ መሰረት እንዲሰሩ ወይም መሥራታቸውን ለማረጋገጥ በሌሎች የሚደረግባቸው ተገቢ ቁጥጥርና ክትትል፣ ለሚፈፀሙት ተግባር ወይም ሳይፈጽሙ ለቀሩት ተግባሮች መጠየቅ ወይም ኃላፊ መሆን ወይም ምክንያት የመስጠት ኃላፊነት ወይም የፈጸሙት ስህተትና ሕገወጥ ተግባር የሚያስከትለውን ውጤት መሸከም ነው። ተብሎ ሊገለጽ ይችላል።

2.1.2. የዳኝነት ተጠያቂነት ለምን?

ፍ/ቤቶች የሕዝብ ተቋማት ናቸው። በፍ/ቤቶች ውስጥ ተመድበው የሚሰሩ ዳኞች በዳኝነት ሥልጣናቸው የተለያዩ ተግባራት ያከናውናሉ። የዳኝነት ሥልጣን ምንጭና

መሰረት ደግሞ ሕዝብ ነው። በሌላ አነጋገር የዳኝነት ሥልጣን የሕዝብ ሥልጣን ነው። በዴሞክራሲያዊ ስርዓት ደግሞ ሕዝቡ ሥልጣኑን የመቆጣጠር መብትም ግዴታም አለበት። ሥልጣን ደግሞ ካለተጠያቂነት ሊታሰብ አይችልም። ተጠያቂነት የሌለበት ሥልጣን ከዴሞክራሲያዊ ሥርዓት ጋር ሊጣጣም አይችልም።

የሕዝብ ተቋማት በሆኑት ፍ/ቤቶች ውስጥ የሚሰሩ ዳኞች የሕዝብና ጥቅም በሚጎዳ መልኩ ተግባራቸውን ሊያከናውኑ ይችላሉ። ሕግ ሊጥሱ ይችላሉ። የራሳቸውን የግል ፍላጎቶችና የፖለቲካ አስተሳሰብ ሊያራምዱ፣ አድሎ ሊፈፀሙ ይችላሉ። ሙስና በውሳኔዎቻቸው ላይ ተፅዕኖ እንዲያሳድር ሊፈቅድ ይችላሉ። ሥራቸውን በቅልጥፍና ላይሰሩ ይችላሉ። በአጠቃላይ ዳኞች ሥራቸውን በሕጉ መሰረት ላይሰሩ ይችላሉ።

በአጭሩ የዳኝነት ሥራ ባህሪ ገለልተኝነት፣ አመዛዛኝነት፣ ሐቀኝነት፣ ታታሪነትና፣ ቅንነት፣ የሕዝብ አገልጋይነት ስሜትን የሚጠይቅ ነው። ዳኞች በዳኝነት ሥራቸው ይህን ባህሪ እንዲኖራቸው ለማድረግ የሚያስችል ሥርዓት ከሌለ በስተቀር ዳኞች በተቃራኒው ወገንተኛና ሙሰኛ ሊሆኑ ይችላሉ።

ፍ/ቤቶችም እንደ ተቋም ሥራዎቻቸውን በቅልጥፍናና ውጤታማ በሆነ መልኩ ላከናውኑ ይችላሉ። በፍ/ቤቶች ውስጥ ያለ ደካማ አሰራርና ብቃት የሌለው አስተዳደር መኖር የፍትህ ጥራትን ሊጎዳው ይችላል። የሕዝብ ገንዘብና ንብረትን ለብክነት ሊያጋልጥ ይችላል።

እነዚህ ሁሉ ድክመቶች ለመቆጣጠርና ጥፋቶችን ለማረም የዳኝነት ተጠያቂነት አስፈላጊ ነው። ካለዳኝነት ተጠያቂነት የዳኝነት ነፃነት ሊረጋገጥ አይችልም።

የዳኝነት ተጠያቂነት ገፅታዎችና ዓይነቶች በአጠቃላይ

የዳኝነት ተጠያቂነት ሁለት ገጽታዎች አሉት። እነሱም ውስጣዊ ተጠያቂነት (Internal or endogenous) እና ውጫዊ ተጠያቂነት (external or exogenous accountability)

ናቸው። ውስጣዊ ተጠያቂነት ዳኞችና ፍ/ቤቶች ለሕግና በዳኝነት ተቋሙ ውስጥ አግባብነት ላለው አካል ያለባቸውን ተጠያቂነት የሚመለከት ነው። ዳኞች የሚቀርብላቸውን ጉዳዮች በሕጉ መሰረት እልባት መስጠት ግዴታ አለባቸው። ዳኞች የዳኝነት ተግባራቸውን በግልፅ ማከናወን አለባቸው። የዳኝነት ሥራ አካሄድ በማስረጃና በስነ ስርዓት ሕጎች ላይ የተመሰረተ መሆን አለበት። በዳኝነት ስራ አካሄድ ውስጥ ከመጀመሪያው እስከ መጨረሻው ተከራካሪ ወገኖችን ያለ አድሎ በእኩልነት መስተናገድ አለባቸው። በተጨማሪም በወንጀል ጉዳዮች ዳኞች የተከሰሹ ሥነ-ሥርዓታዊና ሕገመንግስታዊ መብቶች እንዳይጣሱ የመጠበቅ ግዴታ አለባቸው።

በእነዚህ የፍሬ ነገር ሕጎች/substantive) የስነ-ሥርዓት ሕጎች መሰረት አለመስራት ተጠያቂነትን ያስከትላል። በላይኛው የፍ/ቤት እርከን የሚገኙ ዳኞች በበታች ፍ/ቤት የተሰጠውን ውሳኔ በይግባኝ ሊሸሩ ይችላሉ። እነዚህ የውስጣዊ ተጠያቂነት ምሳሌዎች ናቸው። በሌላ በኩል ውጫዊ ተጠያቂነት ዳኞችና ፍ/ቤቶች ለሚያከናውኑት ዳኝነታዊና አስተዳደራዊ ሥራ ወይም ተግባር ለመንግስት ፖለቲካ አካላት፣ ለሕዝብ፣ ለሚዲያና ለሌሎች አካላት ያለባቸውን ተጠያቂነት የሚመለከት ነው።

ዳኞችና ፍ/ቤቶች ለተለያዩ አካላት ተጠያቂ ሊሆኑ ይችላሉ። የተጠያቂነታቸው መሰረትም የተለያዩ ሊሆን እንደሚችል ቀደም ሲል ተገልጿል። በዚህ ላይ በመመስረት የተለያዩ ፀሐፊዎች የዳኝነት ተጠያቂነት አይነቶችን በተለያዩ መደቦች ይከፋፍላሉ። ለምሳሌ ሞሮ ካፒሊቲ የዳኝነት ተጠያቂነትን በሦስት ሞዴሎች ይከፋፍላቸዋል። እነሱም፡-

1. Repressive /dependency/ model
2. Corporative autonomous (separateness/ model
3. Responsive /consumer-oriented/ model ናቸው። እንደ ካፒሊቲ በመጀመሪያው ሞዴል መሰረት ፍ/ቤት እና /ወይም ዳኞች ተጠያቂ የሚሆኑት ለመንግስት የፖለቲካ አካላት ሲሆን ሁለተኛው ሞዴል ደግሞ ከአንደኛው ሞዴል በተቃራኒው ዳኞችና ፍ/ቤቶችን የመቆጣጠር ኃላፊነት ለፍ/ቤት ለራሱ የተተወ ነው። የሶስተኛው ሞዴል ደግሞ የፍ/ቤት እና/ ወይም ዳኞች ተጠያቂነት ከፖለቲካ አካላት ከፍ/ቤት እና ከሌላ ሕብረተሰብ ክፍሎች ለተውጣጣ አካል

ነው። እንደ ካፒሊቲ ይህ ሞዴል የዳኝነት ነፃነትና ተጠያቂነት ሚዛናቸውን ጠብቀው እንዲሄዱ የሚያስችል ተመራጭነት ያለው ሞዴል ነው።

ወንዲል ኤል ግሪጌን የተባለው ፀሐፊ ደግሞ የፖለቲካ ተጠያቂነት፣ ውሳኔያዊ ተጠያቂነት (decisional accountability) እና የሥነምግባር (behavioral) ተጠያቂነት በማለት የዳኝነት ተጠያቂነትን በሦስት ይከፍላቸዋል። እንደ ግሪጌን የፖለቲካ ተጠያቂነት ምልመላ፣ የሥራ ዘመን ዋስትና እንዲሁም የዳኝነት ሥልጣን በተመለከተ ዳኞች ለፖለቲካ አካላት ያለባቸውን ተጠያቂነት የሚመለከት ነው። በሌላ በኩል ውሳኔያዊ ተጠያቂነት ደግሞ ዳኞች ለሚሰጡት ትዕዛዝና ውሳኔ ተጠያቂ የሚሆኑበትን ሁኔታ የሚመለከት ነው። የሥነምግባር ተጠያቂነት ደግሞ ለዲ.ሲ.ፕሊን ክስ መሰረት ለሆነው የዳኝነት ሥነምግባር ጋር የተያያዘ ነው።

ፕሮፌሰር ሺሞን ሼትሪት በራሱ በኩል የዳኝነት ተጠያቂነት በሦስት ክፍሎቻል፡፡
እነሱም፡-

1. የሕግ-ተጠያቂነት /legal accountability/
 2. የሕዝብ ተጠያቂነት (public accountability)
 3. ኢ-መደበኛ እና ማህበራዊ ቁጥጥር (Informal and social controls) ናቸው።
- እንደ ሼትሪት የሕግ ተጠያቂነት በዳኞች ላይ የሚደረግ ክትትል፣ የይግባኝ ሥርዓትን የፍትሐብሔርና የወንጀል ኃላፊነትን የሚያጠቃልል ነው። ሕዝባዊ ተጠያቂነት ደግሞ በሕግ አውጪው፣ በሕግ አስፈጻሚው፣ በሚድያና በሌሎች ቡድኖች በዳኞች ላይ የሚደረግ ቁጥጥር የሚመለከት ሲሆን ኢ-መደበኛ እና ማህበራዊ ቁጥጥር በሙያ አቻዎች አብረው ከሚሰሩ ሌሎች ዳኞች፣ የበላይ አለቆች የሚደረግ ቁጥጥርና ምክርን የሚመለከት ነው።

የመወያያ ጥያቄ

የዳኝነት ነፃነትና ተጠያቂነትን ትስስር በተመለከተ ሁለቱም መርሆች የማይነጣጠሉና የማይጋጩ መርሆች ናቸው። ብዙ ፀሐፊዎች ይህን ካሉ በኋላ ዋነው ግን በሁለቱ

መካከል ሊኖር የሚገባውን ሚዛን መጠበቅ ነው። ይህም። በዳኝነት ነጻነትና ተጠያቂነት መካከል ሊኖር የሚገባውን ሚዛን እንዴት መጠበቅ ይችላል? በምሳሌ በማስደገፍ ውይይት ይደረግበት።

2.1.4. የዳኝነት ተጠያቂነት በኢ.ፌ.ድ.ሪ

2.1.4.1. መግቢያ

በኢ.ፌ.ድ.ሪ ሕገመንግስት ውስጥ ከተቀመጡት መሠረታዊ ሕገመንግስታዊ መርሆች ውስጥ አንድ ተጠያቂነት ነው። ተጠያቂነት የዲሞክራሲያዊ ሥርዓት ልዩ ባህሪ ነው። በሀገራችንም እየተገነባ ያለው ዲሞክራሲያዊ ሥርዓት ካለተጠያቂነት ሊታሰብ አይችልም። የተጠያቂነት መርህም በሶስቱም የመንግስት አካሎች ተፈጻሚነት ያለውና ሊተገብሩት የሚገባቸው መርህ ነው። ስለዚህ የዲሞክራሲያዊ ሥርዓት ግንባታ ነፃ የዳኝነት አካልን ብቻ የሚጠይቅ ሳይሆን ነፃና ተጠያቂነት ያለበት የዳኝነት አካል የሚጠይቅ ነው። ተጠያቂነት የሌለው የዳኝነት አካል የዲሞክራሲያዊ ሥርዓት ጠንቅ ከመሆን ውጪ የሚፈይደው ነገር የለም። ስለዚህ ቀደም ሲል እንደተጠቀሰው ፍ/ቤቶች ያለባቸውን ሕገመንግስታዊ ተልእኮቸውን ለመወጣት ነፃ ብቻ ሳይሆኑ ተጠያቂም መሆን አለባቸው።

በኢ.ፌ.ድ.ሪ. መንግሥት የዳኝነት ተጠያቂነት ለማረጋገጥ የተለያዩ ሥርዓቶች ተዘርግተዋል። የዳኝነት ነፃነትና ተጠያቂነት የአንድ ሳንቲም ሁለት ገፅታዎች በመሆናቸው የፌዴራልና የክልል ፍ/ቤቶችና ዳኞች ነፃነት ከተጠያቂነት ጋር ጎን ለጎን የሚሄድ ነው። በፌዴራልና በክልል ሕገመንግስቶች ውስጥ የዳኝነት ነፃነት የሚመለከቱ ድንጋጌዎች ሁሉ የዳኝነት ተጠያቂነት ገፅታ ወይም ይዘት አሏቸው ። ስለዚህ በኢ.ፌ.ድ.ሪ. መንግስት የዳኝነት ነፃነት ለማረጋገጥ የተዘረጉ ሥርዓቶች ሁሉ የዳኝነት ተጠያቂነትን የሚመለከቱ ናቸው። እነዚህ ሥርዓቶች የተለያዩ ገፅታ ሊኖራቸው ይችላል። የዳኝነት ተጠያቂነት ገፅታዎች ውስጣዊና ውጫዊ ብለን ለመከፋፈል እንችላለን። የበለጠ ደግሞ የፕሮፌሰር ሺሞን ሼቲሪት የአመዳደብ ስልት ላይ በመመስረት በኢ.ፌ.ድ.ሪ. መንግስት የዳኝነት ተጠያቂነት ለማረጋገጥ ያሉ

ሥርዓቶችን የሕዝብ ተጠያቂነት፣ የሕግ ተጠያቂነት፣ ኢመደበኛና ማህበራዊ ቁጥጥር በማለት ከፋፍሎ ማየት ይቻላል።

ቀደም ሲል እንደተጠቀሰው የሕዝብ ተጠያቂነት ፍ/ቤቶችና ዳኞች ለሌሎች የመንግሥት አካላትና ለፕሬስ ተጠያቂ የሚሆኑበትን፣ የሕግ ተጠያቂነት ደግሞ የይግባኝ ሥርዓት፣ የወንጀልና የዲሲፕሊን ተጠያቂነት የሚመለከት ነው። በዚህ ክፍል የምናየው ፍ/ቤቶችና ዳኞች ለሕግ አውጪው ያለባቸው ተጠያቂነት፣ የዳኞች የወንጀልና የዲሲፕሊን ተጠያቂነት ብቻ ይሆናል። ሌሎቹ ስልጣኞች በውይይት የሚያደርጉበትና ግማሾቹን ደግሞ ከግልፅነት መርህ ጋር የምናያቸው ይሆናል።

2.1.4.2. ፍ/ቤቶችና ዳኞች ለሕግ አውጪው ያለባቸው ተጠያቂነት

የሕዝብ ተጠያቂነት ፍ/ቤቶች የሕዝብ ተቋማት ከመሆናቸው የሚመነጭ ነው። የፌዴራል ጠቅላይ ፍ/ቤትና በክልል ደግሞ በሶስቱም እርከን የሚገኙ ፍ/ቤቶች በቀጥታ በሕገመንግስቱ የተቋቋሙ ናቸው። በሕገመንግሥቱም ሆነ በሌላ ሕግ የተቋቋሙ ፍ/ቤቶች ዋና አላማ ሕጎችን በትክክል በመቶርጎም የሕዝብን መብቶች ፍላጎት ሚሟላት ነው።

በሌላ በኩል በሕገመንግሥቱ የሉአላዊነት ስልጣን ባለቤት ሕዝቡ በመሆኑ በሕገመንግሥቱ ወይም በሌላ ሕግ የተቋቋሙ ፍ/ቤቶች ሕጉን በትክክል በመቶርጎም የሕዝቡን መብትና ፍላጎቱን በትክክል እያሟሉ መሆኑን ሕዝቡ የማረጋገጥ የመቆጣጠር መብትና ግዴታ አለበት። በፍ/ቤቶች ውስጥ የሚሠሩ ዳኞች የዳኝነት ሥልጣን የሕዝብ ሥልጣን ነው። ስለዚህ ፍ/ቤቶችና ዳኞች ለሚያከናውኑት ሥራ ሁሉ ለሕዝብ ተጠያቂነት አለባቸው።

ሕዝቡ የሉአላዊነት ሥልጣኑን ተግባራዊ ከሚያደርግበት መንገድ አንዱ በተወካዮች አማካኝነት ነው። የፍ/ቤቶችና የዳኞች የሕዝብ ተጠያቂነት የሚረጋገጠው በሕግ አውጪው በኩል ነው። ስለዚህ ፍ/ቤቶችና ዳኞች ለሕግ አውጪው በቀጥታ ተጠያቂነት አለባቸው። ይህም ፍ/ቤቶችና ዳኞች ለሕግ አውጪው ያለባቸው ተጠያቂነት በተለያዩ መንገድ ተግባራዊ ሊሆን ይችላል።

አንደኛው ሹመትና ከሥራ መሰናበት ነው። በክፍል አንድ እንደተጠቀሰው የፌዴራል ፍ/ቤት ፕሬዜዳንትና ምክትል ፕሬዜዳንት በፌዴራል መንግሥት ጠቅላይ ሚኒስቴር አቅራቢነት በተወካዮች ምክር ቤት የሚሾሙ ሲሆን የክልል ጠቅላይ ፍ/ቤቶች ፕሬዜዳንትና ምክትል ፕሬዜዳንት በክልል ርዕሰ መስተዳድር አቅራቢያነት በክልሉ ምክር ቤት ይሾማሉ። ከሥራ መሰናበትም ከዚህ አንጻር የሚታይ ነው። ይህ የፌዴራልና የክልል ጠቅላይ ፍ/ቤቶች ፕሬዜዳንቶችና ምክትል ፕሬዜዳንት ለሕግ አውጪው ተጠያቂ መሆናቸውን የሚያመለክት ነው። የሌሎች የፌዴራልና የክልል ፍ/ቤቶች ዳኞች ሹመትና ከሥራ መሰናበት ሂደት የሚያመለክተው እያንዳንዱ የፌዴራል ፍ/ቤት ዳኛ ለተወካዮች ምክር ቤት፣ የክልል ፍ/ቤት ዳኛ ደግሞ ለክልሉ ምክር ቤት ተጠያቂነት እንዳለበት የሚያረጋግጥ ነው። ስለዚህ ተወካዮች ምክር ቤት የፌዴራል ፍ/ቤት ዳኞችን ሥነምግባር፣ የክልል ምክር ቤቶች ደግሞ የየክልሎቻቸውን ዳኞች ሥነ ምግባር ይቆጣጠራሉ።

የፌዴራል ጠቅላይ ፍ/ቤት ፕሬዜዳንት ለተወካዮች ምክር ቤት የክልል ጠቅላይ ፍ/ቤት ፕሬዜዳንቶች ደግሞ ለየክልል ምክር ቤቶቻቸው የፍ/ቤቶችን ሥራ ክንውን ሪፖርት የማቅረብ ግዴታ አለባቸው። በሚቀርበው ሪፖርት በመንተራስ ሕግ አውጪው አካል የፍ/ቤቶችን ሥራ እንቅስቃሴ ይገመግማል። አስፈላጊው እርምጃና እርምጃዎችን ይወስዳል ወይም እንዲወስድ ያደርጋል። ይህ ሌላው የፍ/ቤቶችን ተጠያቂነት ለማረጋገጥ የተዘረጋ ሥርዓት ነው።

የፍ/ቤቶች በጀት የሚያፀድቀው በሕግ አውጪው አካል ነው። ይህ ደግሞ ተወካዮች ምክር ቤት የፌዴራል ፍ/ቤት፣ የክልል ምክር ቤቶች ደግሞ የየክልሎቻቸው ፍ/ቤቶች በዕቅዳቸው መሠረት ማከናወናቸውን ለመቆጣጠር ዕድል ይሰጣቸዋል። ይህ ፍ/ቤቶች ለሕግ አውጪው ያለባቸው ተጠያቂነት ተግባራዊ የሚሆንበት ሌላው መንገድ ነው።

ሌላው የፍ/ቤቶችና የዳኞች ተጠያቂነት ተግባራዊ የሚሆንበት ዘዴ ሕግ አውጪው ሕግ ማውጣት ሥልጣን ጋር የተያያዘ ነው። በዚህ ረገድ ሕግ አውጪው አካል የፍ/ቤቶችን ሥልጣን የሚመለከቱ ሕጎችን በመሻር ወይም በመቀየር የፍ/ቤቶችን የሥራ እንቅስቃሴ ሊቆጣጠር ይችላል።

2.1.4.3 የወንጀል ተጠያቂነት

የዳኝነት ነጻነት ዳኞችን ከወንጀል ሐላፊነት ነጻ አያደርጋቸውም። አንድ ዳኛ የወንጀል ሕግን ተላልፎ ከተገኘ እንደ ማንኛውም ሰው በወንጀል ይከሰሳል። ጥፋተኛ ሆኖ ሲገኝም ተገቢው ቅጣት ይቀጣል። በወንጀል ሕግ መሠረት ዳኞች የመንግሥት ሠራተኞች በመሆናቸው የወንጀል ሕግ አንቀጽ 402 እና ተከታዮቹ ድንጋጌዎች በእነሱ ላይ ተፈጻሚነት አሏቸው። ዳኞች በሕግ አክባሪነታቸው በሕብረተሰቡ ውስጥ አሪያ መሆን ይጠበቅባቸዋል። ዳኞች ሥልጣናቸውን አለአግባብ መጠቀም የለባቸውም። ዳኞች የሕዝብ አገልጋይ እንጂ ተገልጋዮች አይደሉም። የዳኝነት ሥልጣንን ሕዝቡን ለማገልገል መጠቀም አለባቸው እንጂ ለግል ፍላጎትና ጥቅም ማራመጃ መጠቀም የሌለባቸው መሆኑን ላከፍታ እንኳን መዘንጋት የለባቸውም። የሄን በመዘንጋት ፍትህን በጥቅማ ጥቅም በመሸጥና በመለወጥ የዳኝነትን ሥራ ክብር የሚያዋርዱ ዳኞች ከሥራ መሰናበት ብቻ ሳይሆን በሕጉ አግባብ በወንጀል ሊጠየቁ ይገባል።

በፌዴራልና በክልል (ለምሳሌ በኦሮሚያ) ጉቦ ሲቀበሉ እጂ ከፍንጁ ተይዘው በወንጀል ተከሰው የተፈረደባቸው ዳኞች አሉ። የሕግም ዳኞችን የሕግ ተጠያቂነት ያለባቸው መሆኑን የሚያረጋግጥ ነው።

2.1.4.4. የዲሲፕሊን ተጠያቂነት

ከሕግ ውጪ የሚሰሩ ዳኞችን ለመቆጣጠርና ለመከታተል የዲሲፕሊን ተጠያቂነት አይነተኛ መሣሪያ ነው። በክፍል አንድ እንደተመለከተው በዳኞች ላይ የሚወሰድ የዲሲፕሊን እርምጃ በሥነምግባር ደንብ ወይም በፍ/ቤቶች በዳቦሩ ደንቦች (rules) ላይ መመሥረት እንዳለበት የዳኝነት ነፃነት መርህ አጥብቆ ይጠይቃል።

አንድ ዳኛ የዳኝነት ሙያ የሚጠይቀውን ሥነምግባር ካላሟላ የተጠያቂነት መርህ የዲሲፕሊን እርምጃ እንዲወሰድበት ወይም ከሥራው እንዲወገድ ይጠይቃል። የዲሲፕሊን ተጠያቂነት ተግባራዊ ለማድረግ ሥነምግባር ደንብ ከችሎት ውጭና በችሎት ላይ የዳኞች ሥነምግባር ምን መሆን እንዳለበት የሚዘረዝርና ለዲሲፕሊን ክስ የሚያበቁ ድርጊቶችን በትክክል የሚያሰቀምጥ መሆን አለበት። የሚፈለገውን ውጤት

ለማምጣት ይህ ብቻ በቂ አይደለም። የሚፈለገውን ውጤት ለማምጣት ተደራሽ የሆነና ግልፅነት ያለው የዲሲፕሊን አቤቱታ አቀራረብ ሥርዓትና የሥነምግባር ጉድለት ሲፈፀም አስፈላጊውን እርምጃና ቅጣት ሊወስድ የሚችል ሥርዓት መኖር አለበት። በዚህ መሰረት የሚዘረጋው ሥርዓት በዳኛ በደል ደረሰብኝ የሚል ወገን አቤቱታውን በቀላሉ ለማቅረብ የሚያስችለው መሆን አለበት። ግልፅነት በተመለከተ የሚዘረጋው ሥርዓት አቤቱታ አቅራቢው የአቤቱታውን ውጤት ማወቅ የሚመስላቸው መሆን አለበት።

በተጨማሪም ሚዛናዊ፣ ቀልጣፋና ውጤታም የሆነ የዲሲፕሊን ሥርዓት መኖር አለበት። በዳኛ ላይ የሚቀርብ የዲሲፕሊን ክስ በፍጥነት ወይም ባጭር ጊዜና ሚዛናዊ በሆነ መንገድ መታየት አለበት። የዲሲፕሊን ሥርዓቱ ክስ የቀረበበትን ዳኛ በተከሰሰበትን ጉዳይ መልስ መስጠትና የመከላከል መብቱን የሚከለክል ወይም የሚያጠብ መሆን የለበትም። የሚዘረጋው ሥርዓት በመጥፎ ልቦና በመነሳሳት በዳኛ ላይ ሊቀርቡ የሚችሉ አቤቱታዎች ወይም የይግባኝ ጉዳዮችን እውነታነት ካላቸው አቤቱታዎች ከጅምሩ መለየት የሚያስችል መሆን አለበት።

በአ.ፌ.ድ.ሪ. የዳኞችን ተጠያቂነት ለማረጋገጥ ከተዘረጉት ሥርዓቶች ውስጥ የዲሲፕሊን ሥርዓት አንዱ ነው። ይህ ለመሆኑ የሕገመንግስቱ አንቀጽ 79(4) (ሀ) እና 81(6) ማየቱ ብቻ በቂ ነው። ሕገመንግስቱ ከመጀመሪያውኑ ከዳኝነት ነፃነት መርህ ጋር በተጣጣመ መልኩ በዳኞች ላይ የዲሲፕሊን እርምጃ የመውሰድ ሥልጣን የዳኝነት አካል ትርጉም ባለው ሁኔታ ተሰታፊ ለሆነበት አካል መስጠት እንዳለበት በማመን ሥልጣኑ የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ እንደሆነ በግልጽ አስቀምጧል። የዳኞች ሥነምግባር ደንብም ማውጣት ሥልጣን የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ መሆኑ ተመልክቷል። በዚህ መሠረት በፌዴራልና በክልል የዳኞች ሥነምግባርና የዲሲፕሊን ደንብ ወጥተው ተግባራዊ እየሆኑ ነው።

እነዚህ በፌዴራልና በክልሎች የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ የወጡ የዳኞች ሥነምግባር ደንቦች ከተወሰኑ ልዩነቶች በስተቀር ተመሳሳይነት አሏቸው። ከሚታዩ ልዩነቶች ውስጥ አንዱን ለመጥቀስ የኦሮሚያ ብሔራዊ ክልል ፍ/ቤቶች ክልል ፍ/ቤቶች የዳኞች

ሥነምግባር ዳኞች ከችሎት ውጪና በችሎት ላይ ሊመሩባቸው የሚገባቸውን የስነ
ምግባር መርሆች (guiding principles) አላከተተም። በደንቡ ውስጥ ተካተው
የሚገኙት የዲሲፕሊን ጥፋቶች ብቻ ናቸው።

በሌላ በኩል የፌዴራል ፍ/ቤቶች ዳኞች ስነምግባር ደንብና ከክልል ደግሞ የደቡብ
ብሔር ብሔረሰቦችና ሕዝቦች ፍ/ቤት ዳኞች ሥነምግባር ደንብ ብንመለከት ሁለቱም
የሥነምግባር መርሆችና የዲሲፕሊን ጥፋቶችን በዝርዝር አኳተው ይዘዋል። ሐቀኝነት፣
ታማኝነት፣ ግልፅነት፣ ቅንነት፣ የሕዝብ አገልጋይነት፣ ገለልተኝነት ሕግን ማክበር
በደንቦቹ ውስጥ ከተካተቱት መርሆች ውስጥ ጥቂቶቹ ናቸው። እነዚህ መርሆች
በማንኛውም ዳኛ ሊከበሩና ሊተገበሩ የሚገባቸው ናቸው። ስመርሆቹ ዝርዝር ስልጣኞች
በሌላ ክፍል ትምህርት የሚማሩት ይሆናል።

በመጨረሻም ፍ/ቤቶችና ዳኞች የሕዝብና የመንግስትን አመኔታ ሊያተርፉ የሚችሉት
የዲሲፕሊንን ሥርዓት ጨምሮ ሌሎች የውስጥ ቁጥጥር ሥርዓት በመዘርጋት ከሌላ
የመንግስት አካል ጣልቃ ገብነት በራሳቸው የራሳቸውን የውስጥ ብልሹ አሰራርና
የስነምግባር ችግር መቆጣጠርና ማስተካከል ሲችሉ ብቻ ነው። ይህ ካልሆነ ግን
በቀጥታም ሆነ በተዘዋዋሪ በሌላ የመንግስት አካል ተፅኖ ስር መውደቃቸው አይቀርም።
ለዚህ የንቲማላና የፒሩን ፍ/ቤት የገጠማቸውን ሁኔታ በምሳሌነት መጥቀስ ይችላል።
በንቲማላ (1993) የሙስና መስፋፋትና ከቁጥጥር ውጪ መውጣት ፍ/ቤቶች
እንዲፈረሱ አድርጓል። በፒሩ (1992) በሙስና ሰበብ አስፈፃሚ አካል ፍ/ቤቶችን
እንዲቆጣጠር ሥልጣን አንዲሰጠው ስለተደረገ ብዙ ዳኞች በአስፈጻሚው አካል ከሥራ
ተባረዋል።

የመወያያ ጥያቄዎች

1. የፌዴራልና የክልል ፍ/ቤቶች ዳኞች ለሕግ አስፈፃሚ ተጠያቂነት
አለባቸው?

2. የዳኝነት ተጠያቂነት በማረጋገጥ ረገድ የይግባኝ ሥርዓት ያለው ሚና ምንድን ነው? ፍ/ቤቶች (ፌዴራልና ክልል) በፌዴራል ጠቅላይ ፍ/ቤት ሰበር ፓናል ችሎት የተሰጠውን ውሳኔ (የቀደምትነት ውሳኔ) የመከተል ተጠያቂነት አለባቸው?
3. በዳኝነት ሥራ ውስጥ ያለን ሙስና ማግኘት ቀላል አይደለም። የሙስና ቀዳዳ ከተቻለ መዝጋት ካልተቻለ ደግሞ ለማጥበብ ከዲሲፕሊን ሥርዓት ውጭ ሌሎች ሊዘረጉ የሚገባቸው ሥርዓቶች ምን መሆን አለባቸው? ከዚህ ጋር በተያያዘ ዳኞች በሕገ መሰረት እንዲሰሩ የዲሲፕሊን ተጠያቂነት ከፍተኛ ቦታ አለው። ነገር ግን የዲሲፕሊን እርምጃ የተፈጸመ ስህተትን ለማረም የሚወስድ እርምጃ ነው። ዳኞች በሕገ መሰረት ሌሎች ሊወስዱ የሚገባቸው እርምጃዎች ምን መሆን አለባቸው? ዳኞች በሕገ መሰረት እንዲሰሩ አሁን እየተሰጠ ያለው ስልጠና ምን አስተዋፅኦ ይኖረዋል?
4. የዳኝነት ተጠያቂነት ለማረጋገጥ በፌዴራልና በክልል በቂ የሕግ ማዕቀፍ አለ? ያለው የሕግ ማዕቀፍ ምን ይመስላል?

2.2. የዳኝነት ግልፅነት

ግልፅነት የተጠያቂነት መርህ አንድ መግለጫ በመሆኑ ብዙን ጊዜ ከተጠያቂነት መርህ ጋር የሚሄድ ሌላው የዴሞክራሲያዊ ሥርዓት መሠረታዊ መርህ ነው።

ቀደም ሲል ከዳኝነት ተጠያቂነት ጋር በማያያዝ ለመጥቀስ እንደተሞከረው የፍ/ቤቶች ሥልጣን ሆነ በፍ/ቤቶች ውስጥ ተመድበው የሚሰሩ ዳኞች ሥልጣን ምንጭ ሕዝቡ በመሆኑ ሕዝቡ ፍ/ቤቶችና ዳኞች የሚጠበቅባቸውን ተግባር እያከናወኑ መሆን አለመሆናቸውን የማረጋገጥ የመቆጣጠር መብት አለው።

ሕዝቡ በፍ/ቤቶች የሚከናወኑትን ተግባሮች፣ በዳኞች የሚሰጡትን ትዕዛዞችና ውሳኔዎች በማወቅ እያንዳንዱ ዳኛ ይህንን በትክክል እየተረጎመ መሆን አለመሆኑን ሥራውን በቅልጥፍና እየፈፀመ መሆን አለመሆኑን ማየት መታዘብና ማጋገጥ እንዲችል ፍ/ቤቶችና ዳኞች ሥራዎቻቸውን የግልፅነት መርህን መሰረት አድርገው ማከናወን ሲችሉ ብቻ ነው።

የግልፅነት መርህ በፍ/ቤቶች በተለያዩ መንገድ ተግባራዊ ሊሆን ይችላል። አንደኛውና ዋነኛው ግልፅ ችሎት ነው። በፌዴራልና በክልል ፍ/ቤቶች ማቋቋሚያ አዎጆች ውስጥ በሕግ በሌላ አኳኋን ካልተደነገገ በስተቀር ፍ/ቤቶች በግልፅ ችሎት እንዲያስችሉ በፌዴራልና በክልል ፍ/ቤቶች ማቋቋሚያ አዎጅ ተደንግጓል። ለምሳሌ የኦሮሚያ ክልላዊ መንግስት ፍ/ቤቶች ማቋቋሚያ አዎጅ ቁጥር 6/1988 አንቀጽ 18 እና የፌዴራል ፍ/ቤቶች ማቋቋሚያ አዎጅ ቁጥር 25/88 አንቀጽ 26 መጥቀስ ይችላል። ይህ ፍ/ቤቶች ሥራዎቻቸውን በግልፅነት መርህ መሰረት እንዲፈፀሙ ለማድረግ የተደነገገ ነው።

ፍ/ቤቶች በግልጽ ችሎት እንዲያስችሉ ማድረግ የህብረተሰቡ ክፍል በዳኞች የሚሰጡትን ውሳኔዎች ትዕዛዞች በሕግ መሰረት መሆን አለመሆኑን የራሱን ግንዛቤ እንዲኖረው ያደርጋል። ግልፅ ችሎት ለፕሬስም ክፍት ስለሚሆን ሕዝቡ የተሟላ መረጃ እንዲኖረው ያደርጋል። በተጨማሪም የፍትህ ጥራትና የዳኞች ተጠያቂነትና ከማረጋገጥ አኳያ ግልፅ ችሎት ከፍተኛ አስተዋፅኦ አለው። የተመቻቸ ሁኔታ እስካለ ድረስ ማንኛውም ዳኛ የዳኝነት ተግባሩን በግልፅ ችሎት የማስቻል ግዴታ አለበት። ግልጽነት ማንኛውም ዳኛ

ሊመራበት ከሚገባው የሥነምግባር መርሆች ውስጥ አንዱ መሆኑ በፌዴራልና በክልል ዳኞች የሥነምግባር ደንብ ውስጥ በግልጽ ተደንግጓል። ለምሳሌ የፌዴራል ፍ/ቤቶች ዳኞች የሥነምግባር ደንብ አንቀጽ 8 እና የደቡብ ብሔር ብሔረሰቦችና ሕዝቦች ክልል ፍ/ቤቶች የዳኞች የሥነምግባርና የዲስፕሊን ደንብ አንቀጽ 7 መጥቀስ ይቻላል። ይህን መርህ ተግባራዊ አለማድረግም የዲስፕሊን ተጠያቂነትን እንደሚያስከትል በግልጽ ተመልክቷል። ስለዚህ ፍ/ቤቶች በሕግ በተወሰነው መሠረት ስራዎቻቸውን ለሕዝብ ግልጽ በሆነ አካሄድ ማከናወን ይኖርባቸዋል።

ሌላው የግልፅነት መርህ በፍ/ቤቶች ተግባራዊ የሚሆንበት መንገድ የዳኞች ውሳኔዎች ለሕዝቡ እንዲደርሱ በማድረግ ነው። የዳኞችን ውሳኔ ለሕዝቡ በተለያዩ መንገድ እንዲደርሱ ማድረግ ይችላሉ።

የመወያያ ጥያቄዎች

1. የፍትህ ጥራትና የዳኞች ተጠያቂነትን ከማረጋገጥ አኳያ የዳኝነት ሥራ በግልፅ ችሎት እንዲከናወን ማድረግ ያለው ሚና እንዴት ይገለጻል? የግልጽነትን መርህ በፍ/ቤቶች በግልፅ ችሎት ተግባራዊ ለማድረግ ዋናው ችግር ምንድን ነው?
2. በክፍል አንድ እንደተመለከተው ዳኞች የዳኝነት ተግባራቸውን ሲያከናውኑ በፕሬስ ሊደርሰባቸው ከሚችሉ አለአግባብ ተፅእኖ ነፃ መሆን እንዳለባቸው የዳኝነት ነፃነት መርህ ይጠይቃል። በሌላ በኩል ሕዝቡ ስለ ዳኝነት ሥራ መረጃ የማግኘት መብት አለው። ለዚህ ደግሞ ፕሬስ ከፍተኛ ሚና ይጫወታል። በዳኝነት ነፃነትና በፕሬስ ነፃነት መካከል ያለውን ሚዛን እንዴት መጠበቅ ይቻላል።

ዋቢ ጽሑፎች

የኢትዮጵያ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ሕገመንግስት
የፌዴራል ፍ/ቤቶች ማቋቋሚያ አዋጅ ከነማሻሻያው
የፌዴራል ፍ/ቤቶች የዳኞች አስተዳደር ጉባኤ ማቋቋሚያ አዋጅ
የፌዴራል ፍ/ቤቶች ዳኞች ሥነምግባር ደንብ
የክልል መንግስታት ሕገመንግስት ፍ/ቤቶች ማቋቋሚያ አዋጆች፣ የዳኞች
አስተዳደር ጉባኤ ማቋቋሚያ አዋጆች፣ ሥነምግባር ደንቦችና ሌሎች አዋጆች
መንበረ ፀሐይ ታደሰ. (1994). የኢትዮጵያ ሕግና ፍትህ ገፅታዎች አዲስ አበባ
ማስታወቂያ ሚኒስቴር የፕሬስና አዲዮቪዥኖል መምሪያ. (1994). በኢትዮጵያ
የዴሞክራሲያዊ ሥርዓት ግንባታ ጉዳዮች አዲስ አበባ

The Criminal Code of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, Proclamation No.414/2004.

Alemayehu Tegene. (2007). Independence and Accountability of Oromia Regional State Judiciary In Light of The Judicial Reform Program. (Master Thesis AAU unpublished)

Canadian Judicial Council. (1998). Ethical Principles for Judges. Ottawa, Ontario: Canadian Council

Ministry of Capacity Building. (2002). Justice System Reform in Ethiopia: Proceeding of the Work Shop on Ethiopian's Justice Reform, Addis Ababa: MCB

Shetreet, Shimon, and Jules Deschens, (eds.) (1985). Judicial Independence: The Contemporary Debate, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. or Martinus Nijhoff Publishers, Boston/Lancaster.

Shetreet, Shimon. (1994). Justice in Israel: A Study of the Israeli Judiciary. Dordrecht/Boston/ London: Martinus Nijhoff Publishers

Vanderbilt, Arthur T. (1952). Cases and other Materials on Modern Procedure and Judicial Administration. New York: Washington Square Publishing Corp

- Cappelletti, M. (1983). "Who Watches the Watchmen? A Comparative Study on Judicial Responsibility." 31 American Journal of Comparative Law
- Dakolias, Maria and Thachuk, Kim (2000). "Attacking Corruption in the Judiciary: A Critical Process in Judicial Reform." 18 Wisconsin International Law Journal
- Griffen, Wendel L. (1998). "Comment: Judicial Accountability and Discipline." 61
- Larkins, Christopher. (1996). "Judicial Independence and Democratization: A Theoretical and Conceptual Analysis". 44 American Journal of Comparative Law 4
- Oxner, Sandra E (2003). "The Quality of Judges." The World Bank Legal Review: Law and Justice for Development Vol. 1 The Hague/London/New York: The World Bank
- Rosenn, Keith S. (1987). "The Protection of Judicial Independence in Latin America." 19 International American Law Review 1
- Seidman, Louis Michael (1987). "Ambivalence and Accountability." 61 Southern California Law Review
- White, Penny J. (2002). "Judging Judges: Securing Judicial Independence by Use of Judicial Performance Evaluations." 29 Fordham Urban Law Journal
- Perez Perdomo, R. Independence and Accountability.
- International Bar Association Minimum Standards on Judicial Independence (1982)
- United Nation Basic Principles on the Independence of the Judiciary (1985)
- Universal Declaration on the Independence of Justice (1989)